

UN CERCLE POÈTIC AL BISBAT DE GIRONA DE 1250-1280:
PISTES DOCUMENTALS*

*A POETRY CIRCLE IN THE DIOCESE OF GIRONA, 1250-1280:
DOCUMENTARY TRACES*

MIRIAM CABRÉ

Universitat de Girona

<https://orcid.org/0000-0003-1524-7906>

ALBERT REIXACH SALA

Universitat de Lleida

<https://orcid.org/0000-0002-4364-4901>

Resumen: L'article proposa un replantejament del paper de les terres gironines en la cultura trobadoresca, centrat sobretot en les circumstàncies de la possible etapa inicial de l'activitat de Cerverí (el moment en què es va convertir en Cerverí de Girona), la interpretació del sentit de la ruta de la seva *Recepta de xarob* i, finalment, la reconstrucció d'un cercle poètic entorn de la catedral de Girona. Per a tots aquests aspectes, combina l'anàlisi literària amb les dades històriques, tot recollint informació dispersa i inèdita sobre els personatges rellevants. En resulten exemples evidents de la implicació de la noblesa amb la cultura trobadoresca i de la manera com la lírica dels trobadors reflecteix les xarxes familiars i polítiques, i així complementa la visió que tradicionalment s'ha tingut de les relacions entre la noblesa i la reialesa en moments de conflicte.

Paraules clau: Cerverí de Girona; trobadors; Girona; Guillem Ramon de Gironella; noblesa; Corona d'Aragó.

Abstract: This article proposes a reassessment of the role played by the Girona area in troubadour culture, focusing in particular on the circumstances surrounding a possible initial stage in Cerverí's career (when he became Cerverí de Girona), on interpreting the route described in his *Recepta de xarob* and, finally, on reconstructing a poetry circle centred upon the cathedral of Girona. By combining literary analysis and historical data, which bring together scattered and unpublished details about the figures studied, we are able to provide clear examples of the nobility's engagement in the fostering of troubadour culture. As the troubadours' lyrical poetry reflects a network of political and family exchanges, the article complements the traditional vision of the relationship between the monarchy and the nobility in times of conflict.

Keywords: Cerverí de Girona; troubadours; Girona; Guillem Ramon de Gironella; nobility; Crown of Aragon

* Aquest treball s'inscriu dins dels projectes de recerca finançats "Cultura escrita cortès en la Corona de Aragó: materialidad, transmisión y recepción" (PID2019-109214GB-I00) i "Troubadours and European Identity: The Role of Catalan Courts" (Recercaixa 2015 ACUP 00127). Una primera versió es va presentar el 2018 a l'SLIMM sota el títol *Els trobadors del "bisbat de Girona" en el mapa trobadoresc de Catalunya*: agraïm els comentaris dels assistents.

Citation / Cómo citar este artículo: Cabré, Miriam; Reixach Sala, Albert (2023), *Un cercle poètic al bisbat de Girona de 1250-1280: pistes documentals*, "Anuario de Estudios Medievales" 53/2, pp. 515-546. <https://doi.org/10.3989/aem.2023.53.2.02>

Copyright: © 2023 CSIC. Este es un artículo de acceso abierto distribuido bajo los términos de la licencia de uso y distribución Creative Commons Reconocimiento 4.0 Internacional (CC BY 4.0).

SUMARIO

1. Introducció.– 2. La *Recepta de xarob*.– 3. El vincle de Cerverí amb Girona.– 4. Guillem Ramon de Gironella.– 5. Un cercle poètic a la catedral de Girona?– 6. Conclusions.– 7. Bibliografia citada.

1. INTRODUCCIÓ¹

El paper del Gironès, o més exactament del bisbat de Girona, en la cultura trobadoresca es reflecteix en l'escenari literari d'un cert nombre de poemes, i en l'origen o l'entorn en què es mouen alguns personatges esmentats. Cerverí, anomenat de Girona (el sobrenom de Guillem de Cervera), afirma al seu testament satíric que és resident a Girona, una associació que n'ha acompanyat la fama posterior. També tenen una connexió explícita amb aquesta àrea, per exemple, Ramon Vidal de Besalú, si més no pel nom amb què el coneixem i la localització a la plaça major d'aquesta vila del poema *Abrils issi'e may's intrava*; Jofre de Foixà, per l'origen i els vincles familiars; i Guillem Ramon de Gironella, pel lloc on descansen les seves despulles, al monestir de Sant Daniel de Girona.

A primera vista, les referències semblen massa esparses com per considerar les terres gironines un lloc privilegiat de la cultura trobadoresca, malgrat l'entitat d'algun dels noms. Tot i això, a *Lo vers del comte de Rodes* (BEDT 434,13), Cerverí afirma que va ser al bisbat del Gironès on va veure morir els tres millors trobadors del món². No podem oferir gaires més avenços sobre la identitat d'aquests trobadors suposadament excelsos: Bernat Vidal, un frare o germà d'aquest i Berenguer de Palou. El primer podria correspondre's amb un jurista coetani al servei de Jaume I, possiblement originari de Besalú, senyor de Bestracà³. Ignorem la identitat del seu presumpte germà i si mante-

¹ Abreviatures utilitzades: ACA = Arxiu de la Corona d'Aragó; ACG = Arxiu Capitular de Girona; ADG = Arxiu Diocesà de Girona; ADM-CE = Fons Arxiu Ducal de Medinaceli - Comtes d'Empúries; AHG = Arxiu Històric de Girona; AMCE = Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries; AMGi = Arxiu Municipal de Girona; C = Cancelleria reial; D = Dotalies de beneficis, BEDT = *Bibliografia elettronica dei trovatori*; G = Notularum.

² Compost després de 1276: vegeu-ne l'anàlisi a Cabré 2017.

³ Un Bernat Vidal, expert en lleis en l'entorn de Jaume I, 1233-1272, acompanyà el rei a la conquesta de València i hi rebé concessions: Huici, Cabanes 1976, vol. I, doc. 257 (29/05/1238). Entre 1248 i 1284 esdevingué senyor del castell de Bestracà per matrimoni amb Agnès de Sales i de Bestracà. Jaume el recompensà amb la plena jurisdicció sobre el terme: Montsalvatje 1919, pp. 12-13; Riera 2014, p. 108. Segurament és el mateix Bernat a qui Desclot lloa com a mitjancer en un conflicte entre Jaume I i Alfons X de Castella (cap. L, Soldevila 2008, p. 304, n. 1418). El 1251 podria haver obtingut una canongia a la catedral de Lleida: Miret 2004, p. 251. Això planteja

nia cap vincle amb Ramon Vidal de Besalú, en principi pertanyent a una generació anterior⁴. Quant a Berenguer de Palou, si realment es refereix al trobador rossellonès de la segona meitat del XII, també planteja problemes d'encaix amb la cronologia de Cerverí⁵. L'única via per ajudar a entendre aquest panteó sorprenent, a banda de considerar el testimoni ocular purament una figura retòrica, és interpretar l'elogi hiperbòlic com una broma. No es tractaria així de personatges necessàriament cèlebres, si Cerverí ho deia per vantar-se que venia de la terra dels millors trobadors, on sense cap esforç, fins i tot entre els més obscurs o mal identificats, en trobaries fàcilment tres dels millors del món; millors sens dubte, vol fer-nos veure, que aquells que freqüentaven el cenacle de Rodés, amb qui competeix satíricament en aquest *vers*⁶.

La identitat d'aquests tres personatges no és l'única qüestió que val la pena replantejar-se respecte a la connexió trobadoresca amb aquest territori. Si el *vers* de Cerverí fa èmfasi en la seva pròpia relació amb Girona, no aclareix per quin motiu era *de Girona*. Hi ha incògnites sobre el vincle concret de Ramon Vidal amb Besalú i en les reconstruccions biogràfiques de Guillem Ramon de Gironella s'han intentat encaixar dades contradictòries. Tot plegat convida a preguntar-nos pel paper d'aquesta contrada en la xarxa trobadoresca i per quins altres trobadors hi havia en l'entorn que Cerverí delimita, però en el qual no col·loca mai cap trobador viu. Plantegem la qüestió, que fins ara ha merescut una atenció més aviat escassa, dins d'una reflexió més àmplia sobre les xarxes de circulació dels trobadors a la Corona d'Aragó, concretada en la confecció d'un mapa sobre les corts trobadoresques, una finestra a la dimensió geopolítica de la lírica, de la seva creació i circulació⁷. El conjunt de les pistes explorades, començant per alguns topònims esmentats per Cerverí, ens porta a donar un paper força més rellevant al bisbat de Girona dins el mapa trobadoresc i en la història de la producció i recepció d'aquesta cultura. Afegim que, com comentarem a la conclusió, alguns dels aspectes tractats poden resultar de gran abast, rellevants per il·luminar el conjunt dels estudis trobadorescos.

confusió amb l'eclesiàstic Vidal de Besalú, intítulat canonge de Barcelona el 1259, que feu funcions de notari i d'assessoria jurídica per a Jaume I a finals del decenni: *ibidem*, pp. 253, 261, 286; Huici, Cabanes 1978, vol. III, doc. 737 (08/06/1257); *ibidem*, vol. IV, doc. 1087 (07/04/1259). És temptador suposar que tinguessin algun vincle, però no en disposem de cap prova.

⁴ Vidal de Besalú, *Obra completa*, ed. Espadaler, pp. 11-12.

⁵ Sobre Berenguer de Palol (amb variants Palou o Palazol a les fonts): Noy 1975-1976; Guida 1979, 2014. Subratllem els seus vincles amb la noblesa empordanesa: Cabré, Reixach 2018, pp. 185-186.

⁶ Cabré 2017.

⁷ Vegeu el mapa i els criteris d'elaboració a Trob-Eu, www.trob-eu.net [consulta: 30/05/2022].

2. LA *RECEPTA DE XAROB*

Tot i que no ho confirmi cap document d'arxiu conservat, els esments i elogis recurrents en la majoria dels poemes i sobretot a *Lo plant d'en Ramon de Cardona* (BEdT 434,7e) permeten deduir que, en una primera etapa, la trajectòria de Cerverí va iniciar-se sota la protecció del vescomte Ramon Folc V de Cardona, probablement abans d'entrar en contacte amb l'infant Pere, el futur rei Pere el Gran, que va esdevenir poc després el seu segon protector⁸. Entre el gran nombre de poemes que n'hem conservat, la *Recepta de xarob*, un homenatge als Cardona i a la noblesa catalana, és una de les poques composicions en què no hi ha cap esment de l'infant Pere. Segons el cançoner Gil (Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 146), únic testimoni, l'*incipit De Pala a Torroella* conté dos topònims, que Riquer⁹, seguit de Coromines¹⁰, situà prop de la vila de Cardona i així ho havia acceptat també la resta d'investigadors¹¹. No obstant això, aquests llocs cardonins no constitueixen cap indret gaire significatiu durant la baixa edat mitjana¹². En canvi, reorientant-nos cap a l'àrea de Girona i l'Empordà apareixen com a mínim tres localitats amb la forma Torroella: de Fluvià, de Mont-ras¹³ i de Montgrí. La tercera és, sens dubte, la més significativa: un terme històricament important dins de les possessions dels comtes d'Empúries, que fou epicentre de disputes entre aquests, els bisbes de Girona i la corona, i justament fou adquirit el 1272 per l'infant Pere per integrar-lo al patrimoni reial¹⁴. Per a Palà no hi ha cap alternativa convincent. Així doncs, ens vam preguntar si podia ser un error per Palau, un topònim, segons diferents variants, també força comú en aquest territori. Així ressituat, l'*incipit* ens portaria a l'extrem sud del comtat d'Empúries, una localització interessant perquè en aquell moment la vescomtessa de Cardona era Sibil·la, de la dinastia comtal emporitana.

Un altre motiu de pes convida a aquesta nova localització geogràfica. Recordem que la *Recepta* escenifica una trobada entre Cerverí i Cor-

⁸ Vegeu Cabré 2011, pp. 24-30. Per a l'edició dels poemes esmentats de Cerverí, si no s'indica el contrari, Riquer 1947; Coromines 1989, 1991.

⁹ Riquer 1947, p. 25.

¹⁰ Coromines 1988, vol. I, p. 156.

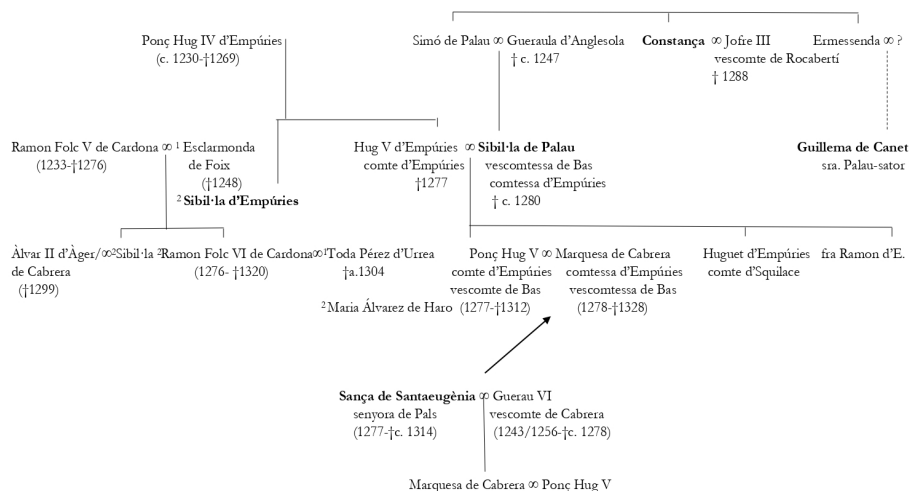
¹¹ Inclosa, darrerament, Cabré 2011, 2013. Per a l'edició de la *Recepta de xarob* (BEdT 434a,17), Cabré 2023.

¹² A l'edat mitjana els topònims Torroella i Palà, al sud de Cardona, corresponien a un castell (que no pertanyia als vescomtes cardonins) i a un mas, respectivament: *Catalunya romànica* 1984, vol. XI, p. 352. Des de finals del XIX designen un nucli de l'actual municipi de Navàs crescut entorn d'una colònia industrial.

¹³ Torroella de Mont-ras (actualment reduït a Mont-ras), el 1280 era de Sibil·la de Palau, vescomtessa de Bas, si bé el 1298 ja es trobava sota control del priorat de Santa Anna de Barcelona com el terme de Palafrugell: Badia 1977, vol. I, p. 229.

¹⁴ Negre 1949, p. 88; Soldevila Temporal 2003; 2005, pp. 80-82; Cingolani 2011, vol. I, docs. 21 (27/03/1272), 24 (01/04/1272), 40 (27/05/1276).

tesia, plorosa per la malaltia de la seva germana Amor. El trobador li acaba proporcionant la recepta d'un remei confegit amb les qualitats d'una sèrie de dames catalanes, que Cortesia ha d'anar visitant per recollir els ingredients. A primer cop d'ull, no hi ha un motiu que justifiqui la tria d'aquestes senyores, quatre vescomtesses i tres dames de menor rang, entre totes les possibles candidates de la noblesa catalana. En establir-ne la identitat i situar-les al mapa, però, resulta evident que es tracta d'un grup de dames de terres giromines, lligades per parentesc proper (arbre 1).



Arbre 1. La xarxa de dames nobles citades a la *Recepta de xarob*.
Font: elaboració pròpia a partir de documentació referida a les notes.

La primera dama esmentada, Sibil·la d'Empúries, segona esposa de Ramon Folc V de Cardona, era germana del comte Hug V d'Empúries i, per tant, cunyada de la muller d'aquest, la vescomtessa de Bas Sibil·la de Palau. La unió entre les cases d'Empúries i de Bas es convertí en nòdul de més vincles: pujant a la generació d'ascendents de la vescomtessa de Bas, observem que una germana de la seva mare era vescomtessa de Rocafort pel matrimoni amb Jofre III. A més, la descendència de la unió entre Hug V d'Empúries i Sibil·la de Palau¹⁵ entroncà amb un altre llinatge vescomtal: Ponç Hug V, futur comte emporità i vescomte de Bas, contragué matrimoni cap a 1280 amb Marquesa de Cabrera, filla de Guerau VI de Cabrera i de Sança de Santaeugènia. Això implica que en un moment entre 1250 i 1280 la vescomtessa de Cardona, la de Bas, la de Rocafort i la de Cabrera fossin cunyades, tia-neboda i sogra-jove.

¹⁵ Pactada ja el 1249: AMCE, Fons ADM-CE, reg. 41, 05/01/1249, Girona.

Afegim encara que les terres patrimonials d'aquestes vescomtesses formen una ruta d'abast geogràfic reduït (mapa 1). Cal admetre que no disposem de dades precises sobre els respectius llocs de residència habitual i que, com els seus marits i el conjunt de la reialesa i l'alta noblesa, devien itinerar pels seus dominis. En qualsevol cas, el recorregut que proposa Cerverí es podria fer en un o dos dies a cavall en cada etapa, tot formant una ruta circular, tal com, d'altra banda, suggereixen les indicacions que ell mateix dona a Cortesia.



Mapa 1. Mapa d'elaboració pròpia sobre les bases Esri, USGS, NOAA.

Des del punt d'inici de la ruta, el trobador indica que cal recollir el mèrit perfecte de la vescomtessa de Cardona: *E metretz y / del pretz c'a fi / vezcomtes'on que sia / de Cardona, jauzia* (vv. 67-70). Suggereix, doncs, que Sibilla d'Empúries podria ser en diversos llocs (*on que sia*). En alguns moments segur que sojornà al castell cardoní, però també tenim traça de les seves estades a Vic, Castelló d'Empúries i, potser, Girona¹⁶. Tenint en compte la ruta que podem reconstruir, molt temptativament, potser Vic o Girona ajudarien a donar-li forma circular, començant per la banda sud cap a l'oest. En segon lloc, Cerverí assenyala a Cortesia *cercatz la vezcomtesa / de Bas, car es cortesa* (vv. 72-73), que probablement era al Mallol, plaça de referència del vescomtat. Després li

¹⁶ Respectivament: AMCE, Fons ADM-CE, reg. 10634, 23/11/1309, Cardona; reg. 49, 27/08/1270, Vic.

assenyala *tenetz cami / de lay a sa vezina / Rocaberti* (vv. 76-78). Constança de Palau, muller de Jofre III, devia ser en algun castell del vescomtat de Rocaberti, potser a Peralada¹⁷. Seguidament, Cerverí indica, *Après tenetz carreyra / a ceta de Cabreyra* (vv. 82-83), probablement Sança de Santaeugènia, esposa de Guerau VI de Cabrera, amb qui pràcticament no convisqué. Sança, de fet, es documenta llargues temporades establerta a Pals, d'on era senyora¹⁸.

Un cop identificades les vescomtesses en qüestió i els llocs on devien residir habitualment, la ruta no faria sentit si, com s'havia suposat, comença i acaba a Cardona, molt allunyat de la resta de topònims. Tenint en compte tots els indrets indicats del nord-est català, el Palà de la riba del Cardoner sembla, doncs, una opció a descartar, però és difícil identificar amb certesa un Palau. Tanmateix, el lloc de la trobada és clarament important. Si la ficció poètica s'inicia entre Palà(u) i Torroella, entre els quals cavalcava Cerverí tot component una danseta nova, al final de la conversa amb Cortesia, el trobador afirma que cal retornar al lloc d'origen de la ruta (*vinetz de çay*, v. 93), on dialoguen els dos personatges, perquè només així la recepta adquirirà la potència guaridora necessària: *Puys, per n'Orpay, / vinez de çay, / que ha gran manentia / d'enseynamen / ab fait valen, / qu'esters pro no-ns tenria* (vv. 92-97).

Abans de cloure el cercle, però, una darrera etapa porta Cerverí a una dama anomenada Orpai, de qui recollirà coneixement de cortesia i actes valuosos. De moment no podem assegurar qui és ni, per tant, en quin punt la podem localitzar, que hauria d'aprofitar el camí de retorn. Tanmateix, diverses dames homònimes, més o menys coetànies, presenten lligams amb els llinatges que examinem. Destaquen Orpai de Romagós, segona muller d'Arnau Guillem II de Cartellà, el sogre de la Blanca de Creixell de qui tractarem tot seguit, i Orpai de Vilademany, esposa de Ponç III de Santa Pau, noble proper a Pere el Gran¹⁹. Afegim un detall més, també interessant: el retorn a l'indret d'origen queda associat a l'esment de dues dames afegides a la darrera estrofa, o si més no aquest punt entre Palau i Torroella n'afavoreix l'esment. Fixem-nos, a més, que en aquest passatge el manuscrit reporta el topònim Palau com un lloc proper, cosa que acaba de confirmar la nostra esmena al vers inicial:

¹⁷ Incorporada de ple a les possessions del llinatge el 1249 amb l'enllaç d'Ermessenda de Nava, senyora de bona part de la vila, i Dalmau VI, fill de Jofre III i Constança: Sobrequés 2011, p. 145.

¹⁸ Martínez 2014, pp. 36-37. Sobre els vescomtes de Cabrera: Martínez 2019.

¹⁹ Marquès, *Cartoral de Rúbriques Vermelles*, ed. Puig i Serrat, n. 561, p. 271 identifica Orpai de Romagós com a segona muller d'Arnau Guillem de Cartellà, sogre de Blanca de Creixell, en nota a un document (Girona 1268) en què aquest apareix com a signatari juntament amb Simó de Gironella. Homs, Cingolani 2017, p. 36 precisen que "només sabem que Jaume I, el 6 de juny de 1260, la pren sota la seva protecció". Sobre Orpai de Vilademany, el seu testament de 1312 (AHG, Notarials, Amer, 19, f. 7r, 11/12/1312) desmenteix la vinculació amb els Urtx que se li havia suposat. El marit fou fidel de Pere el Gran, qui n'afavorí els drets sobre la baronia de Santa Pau: Soler 2008, pp. 24-29; To 2013, pp. 297-303.

E si na Guyllamona,
 lay a Palau, vos dona
 un pauc de sa cuyndia,
 valra-n mays la metgia.
 E a Crexel
 iretz al bel
 cors gay de na Blanqueta,
 s'il ven de grat,
 de sa beutat
 sol un pauc vos y meta (vv. 98-107)..

Qui són, però, aquestes dues darreres dames, fins ara sense identificar? Riquer va suggerir que eren donzelles (pel diminutiu amb què s'hi refereix Cerverí) i per això apareixien en darrer terme. Tanmateix el seu lloc al poema també podria respondre al seu estament, inferior al de les dames lloades anteriorment, a la conveniència geogràfica (la ruta) o a una possible tria deliberada, com veurem més endavant. Hem identificat amb certesa Blanqueta, filla de Guillem III de Creixell i esposa del conegut almogàver Guillem Galceran de Cartellà, senyor d'Hostoles i Cartellà (i fill o fillastre d'una de les possibles Orpai). Observem que Blanca rebla un poema de lloança als Cardona, mentre que el 1276 negocià amb l'infant Pere la venda dels castells de Creixell i Pontós d'acord amb l'estratègia reial d'assentar posicions als límits del comtat d'Empúries²⁰. Per part de pare, descendia d'un llinatge de la mitjana noblesa empordanesa, que participà en diverses batalles decisives al costat dels reis d'Aragó. Tornarem sobre aquest personatge i el seu entorn familiar²¹.

Guillemona de Palau, en canvi, podria correspondre a diverses candidates. L'associació amb Palau, que la situa prop del punt d'inici i final, pot suggerir un paper determinant en el disseny de la ruta, iniciada entre les seves possessions i les de la primera i principal dama lloada, la vescomtessa de Cardona. Ja que la *Recepta* afavoreix una identificació gironina, com també –ho veurem més endavant– l'altre esment d'aquesta dama, a la lírica de Guillem Ramon de Gironella, ens sembla plausible que sigui Guillema de Canet o de Palau, cosina de Sibila de Palau, la comtessa d'Empúries (en tant que neta de Ramon de Palau i Elisenda, vescomtessa de Bas), i filla d'Ermessenda de Palau i de Guillem

²⁰ La documentem entre 1267 i 1299. Filla del segon matrimoni de Guillem (casat tres cops), amb Cerdana de Saga-Berga, Blanca maridà entre 1267 i 1271: Costa 1959, p. 83; Homs, Cingolani 2017, pp. 298-302; ACG, Perg. Catedral de Girona, 1685, 04/09/1271. Emergeix sovint a les fonts per la conflictiva venda dels castells de Creixell i Pontós, al sud-oest de la vila de Figueres: Miret 2004, p. 532; Soldevila 1995, vol. I, pp. 400-401; Cingolani 2011, vol. I, docs. 42 (29/05/1276), 43 (29/05/1276), 44 (29/05/1276), 47 (02/06/1276), 48 (06/06/1276), 50 (19/07/1276), 51 (20/07/1276), 53 (29/07/1276), 149 (27/11/1278).

²¹ Per al *Testament*, a banda de Riquer 1947 i Coromines 1991, vegeu la identificació dels personatges de Llabrés 1907 i les noves notícies de l'edició de Camilla Talfani (2023), a qui agraïm la consulta del seu treball i les observacions.

de Canet, senyors del castell de Palau-sator. El pare consta sovint en l'entorn de Pere el Gran, ja com a infant i durant l'inici del regnat²². Una altra possible localització per al topònim Palau en relació a Guillem seria Santa Maria de Palau (o del Palau), una església a la vessant nord del Montgrí, lloc de parada de l'antic camí d'Empúries a Girona, prop de la qual la família havia fundat un benefici²³.

Les noves dades aportades i les propostes d'identificació que acabem de desgranar no canvien la lectura del poema com a homenatge als Cardona, que clarament són presentats com els principals valedors de la cortesia, amb els seus dominis a l'epicentre d'aquests valors. A la proximitat geogràfica amb Empúries, on Sibil·la mantenia possessions o drets, sobretot en relació amb les salines de Castelló d'Empúries, cal sumar-hi la presència dels Cardona a Girona, com veurem de seguida. Recordem que Sibil·la rep l'elogi de Cerverí com a vescomtessa de Cardona: altres poemes fan evident que el trobador manté el vincle més estret amb el vescomte, no amb la seva muller²⁴. La *Recepta*, al capdavant, és un poema que elogia un sector de la xarxa nobiliària, mitjançant les dames dels llinatges. Ara bé, interpretat així, el poema situa els Cardona en una altra geografia i fa molt més pertinent la tria de llinatges esmentats, que, tot reflectint les seves relacions, forma una ruta de la cortesia i, sens dubte, de la circulació de la lírica.

Les dames presents a la *Recepta* coincideixen, en part, amb aquelles esmentades en la pastorel·la *Pres d'un jardí encontrey l'altre dia* (BEDT 434,9a) de Cerverí, en què els topònims i llinatges, associats amb *valens donas d'aquest repayre* (v. 7), s'estenen per tot Catalunya, amb un cert èmfasi en els territoris que ens ocupen. També al seu *Testament* hi ha concomitàncies amb els llinatges

²² Sobre la genealogia d'Ermessenda de Palau: Mallorquí 1999, p. 42. Malauradament només documentem la filla Guillemma en dos lapses aïllats. El 1255 signa en una remissió de servitud concedida per la mare, senyora de Palau-sator: AMCE, Fons ADM-CE, reg. 6041, 23/01/1255. Segurament menor d'edat, devia haver superat els 14 anys i potser alguna donació dels pares li atorgava drets sobre la dona de remença. Entre 1297 i 1300, Guillemma actua ja com a senyora del terme després de la mort dels progenitors: ACG, Perg. Catedral de Girona, 2238, 31/10/1297; Rodrigo Lizondo 2013, doc. 54 (07/11/1300, València). Sobre Guillem de Canet a l'entorn de Pere el Gran: Cingolani 2011, vol. I, docs. 8 (28/08/1263, Barcelona), 137 (12/10/1278), 158 (20/01/1279, Perpinyà), 159 (20/01/1279, Perpinyà), 181 (08/04/1279), 201 (10/12/1279, Palma de Mallorca), 209 (18/02/1280, Palma de Mallorca), 210 (18/02/1280, Palma de Mallorca), 347 (06/01/1283, Perpinyà), 350 (20/07/1283). Tot i el risc d'homonímia, sembla que Guillem era senyor del lloc de Canet al Rosselló, a la vegada que tenia el feu de Palau-sator: Soldevila 1995, vol. II, [1], docs. 75 (03/07/1277, València), 93 (21/08/1277, setge de Montesa).

²³ ADG, Notarials, G-1, f. 69v, 23/09/1297.

²⁴ Cabré 2011, pp. 27-28. En canvi, els esments a Ramon Folc VI es limiten a la *Canço* (BEDT 434a,83) i *Lo vers revers* (434a,7), com a fill a qui manté l'amor a causa de l'estimació pel pare difunt (tant si el protegeix com si no), i a *Lo vers forçadamen trames* (434a,5), com a noble rebel. En casar-se, Sibil·la rebé del pare una donació que incloïa una renda vitalícia sobre els rèdits de les salines de Castelló. El 1270 ho reconeixia al germà Hug V, successor al capdavant del comtat, i el 1309 cedia els drets a la filla homònima, vescomtessa d'Àger: AMCE, Fons ADM-CE, reg. 49, 27/08/1270, Vic; AMCE, reg. 10184, 09/05/1297; reg. 10634, 23/11/1309. Sobre les salines de Castelló: Gironella 2010, pp. 49-56, 129-148, 241-283.

al·ludits en aquests dos altres poemes i una bona representació de les terres gironines: des del comte d'Empúries, el vescomte de Rocabertí o els senyors de Cruïlles, fins a dos germans de Jofre de Foixà, i altres nobles de rang menor com Pere de Mata²⁵. En tots tres casos, el marc poètic subratlla un contacte directe entre el trobador i els llinatges esmentats, que reforça i amplia el lligam amb la noblesa evidenciat per l'esment constant dels Cardona a les endreces.

De moment desconeixem la lògica dels esments de la pastorel·la al·ludida, però ens serveix per corroborar el pes del territori gironí i també per il·lustrar com aquest vincle amb la noblesa se sobreposa a l'estreta connexió de Cerverí amb Pere el Gran i amb l'ambient reial, la profunda influència del qual es reflecteix en la finalitat que sembla que dona a les obres. Si Cerverí presenta un lligam personal amb les dames de la contrada, preocupades pel neguit del trobador davant el viatge dels seus fills per anar a escola (que podria perjudicar la seva activitat poètica), tanmateix el poema acaba defensant, de manera conciliadora, la imposició del bovatge per part del rei, davant la protesta de la noblesa²⁶. El cas de la *Recepta* és radicalment diferent almenys en un punt: Pere el Gran i la seva muller hi són absents del tot. Això podria fer pensar que es tracta d'un poema compost abans de la vinculació amb l'infant, que documenta una fase inicial en la trajectòria poètica de Cerverí, però ja situada a les terres gironines. Tanmateix, tampoc no exclou que sigui una peça de lloança també conciliadora, cap a 1280 com la pastorel·la esmentada, en què la voluntat reial de pacificar les relacions amb la noblesa es conjugui amb el vincle del trobador amb els llinatges esmentats. Estem segurs de la localització gironina; pel que fa a la datació ens decantem cap als volts de 1280, tot i saber del cert que caldrien més dades per corroborar-la i verificar algunes identifications.

En qualsevol dels dos casos, ens sembla interessant incidir en la relació de Cerverí amb aquest territori i mirar de cercar-ne els orígens, així com la justificació d'aquesta doble xarxa de contactes del trobador: amb la noblesa local, però també amb l'infant Pere. Els primers documents en què podríem identificar-hi el trobador en contacte amb l'infant són de 1267, però no sabem fins on hem de recular per trobar l'inici de la relació. Tanmateix, tot ens porta a preguntar-nos per què Cerverí és *de Girona* o a Girona.

3. EL VINCLE DE CERVERÍ AMB GIRONA

A l'esment de *Lo vers del comte de Rodes* (BEdT 434,13) que recordàvem a l'inici, se sumen diverses referències al vincle de Cerverí amb el

²⁵ Cabré, Reixach 2018, p. 194.

²⁶ Cabré 2011, pp. 298-299.

territori gironí, des de l'evocació de la impotència del batlle i el veguer *lay en Gerones* (al v. 5), incapaços d'impedir que la dama el torturi amb dolces paraules, com afirma al *Libel* (434a,25), fins a l'esment de *sent Felix* com a patró local a l'*Oració de tot dia* (434a,II, v. 131). Tot i així, el *Testament* (434a,V) indica que Cerverí no era originari de Girona en subratllar el bon tracte que en els darrers deu anys hi ha rebut dels veïns (*A Gerona m'an dat e servit mey vesi*, v. 168), cosa que el defineix com a nou vingut. Això situa la seva arribada a Girona cap a 1264, segons la datació d'aquesta composició per Llabrés²⁷, confirmada per Alvar²⁸ i Talfani.

Gràcies a Martí de Riquer (1991), sabem sense cap dubte que el nom real del trobador és Guillem de Cervera, malgrat que tant la documentació conservada com altres autors l'anomenin pel seu nom poètic, potser professional. Això va dur Riquer a proposar que era originari de Cervera de la Segarra, vila bastant propera als dominis dels Cardona. L'extens llinatge Cervera, malgrat els nombrosos dominis a l'actual Segarra i comarques veïnes, no sembla que tingués coetàniament cap relació amb la vila, sinó que justament Cervera constituïa un enclavament reial estratègic i la capital d'una extensa vegueria²⁹. Així, el més plausible és que l'apel·latiu *de Cervera* ja fos en aquesta època un cognom toponímic i que, per tant, no s'hagués de relacionar amb una procedència directa de cap lloc anomenat Cervera³⁰.

Hem recordat que només queden testimonis poètics de la connexió amb els Cardona. En canvi, sí que podem documentar Cerverí als llibres de comptes de l'infant Pere el 1269 durant un viatge a Toledo i potser ja el 1267³¹. La documentació cancelleresca suggereix un punt d'inflexió en la relació amb la família reial el 1273, quan rep (o en comencem a tenir notícies) una assignació anual substancial sobre les rendes de Caldes de Malavella i Llagostera, en concret la parròquia de Santa Seclina i el reial de Franciac³²: ho reflecteix la toponímia

²⁷ Llabrés 1907, p. XXIV.

²⁸ Alvar 1977, pp. 273-275.

²⁹ Verdés 2004, pp. 20-21. Fins i tot si fos membre secundari d'alguna branca dels Cervera, a la segona meitat del XIII ja s'escampaven pel conjunt de les terres de Ponent (Granyanella, Castellfollit de Riubregós, Juneda, Castellans, Gebut, Algerrí): *Enciclopèdia.cat*, <https://www.enciclopedia.cat/ec-gec-0017152.xml> [consulta: 27/02/2021].

³⁰ Sobre els canvis en l'antroponímia al llarg dels segles XII i XIII que consolidaren el nom doble amb l'addició de cognoms patronímics o de noms de procedència geogràfica, també denominats antrotopònims, entre d'altres: To 1995; Bourin, Martínez Sopena 2010, pp. 1-7, 267-274; Guinot 2002, pp. 26-41.

³¹ Riquer (1951, p. 278) va proposar la identificació de Cerverí amb el Servera anomenat en diversos documents, que Cingolani (2016, p. 243), troba dubtosa.

³² Un enclavament de la vegueria de Girona que fins a finals del XIII era un dels pocs dominis patrimonials comtals i després reials (Bisson 1984, vol. I, pp. 173-179; Orti 2015, p. 132). Sobre la concessió de Jaume I el 1273, Cingolani 2016, p. 243; Riquer (1947, 1991) ja havia informat de la ratificació de Pere el Gran.

del seu díptic de pastorel·les i sobretot l'escenari de la *Faula del rosinyol* (BEdT 434a,III). També a partir de 1273, si no abans, la poesia de Cerverí pren un to militant respecte als problemes polítics de l'infant Pere³³. Tot i així, en dates anteriors, que no podem concretar, Cerverí devia continuar vinculat amb els Cardona, potser ja en una geografia gironina (com podria palesar la *Recepta*). La seva lírica testimonia la continuació de l'elogi als Cardona fins a la mort del vescomte el 1276 i més enllà, però a la primera part de la dècada dels 70 Cerverí dona suport a l'infant, fins i tot quan s'enfronta amb Ramon Folc V³⁴.

El vincle amb el vescomte potser podria explicar la presència de Cerverí a Girona. Des de mitjan segle XI es documenta la potestat dels Cardona sobre el feu del castell o Torre Gironella, el més important dels tres castells que reforçaven el control del recinte emmurallat primitiu de Girona³⁵. Al llarg del segle XII, entre les possessions de la línia troncal s'esmenten uns pocs castells a la demarcació de Girona, tot precisant de vegades que un és el de Gironella³⁶. En una cronologia més propera, el testament del vescomte Guillem I (març de 1214) preveia la donació al seu germà Berenguer de la *turrem de Ierondela*, juntament amb tots els feus gironins³⁷.

Dos episodis de la vida de Ramon Folc V corroboren la possessió de Torre Gironella, i la dependència dels comtes de Barcelona-reis d'Aragó. Durant la disputa successòria del comtat d'Urgell, el 1259 el vescomte s'afegí als protectors de Cecília de Foix, neboda seva³⁸, en contra de la monarquia. Malgrat que Jaume I i els Cardona recuperaren la relació, el 1264 s'evidencia un nou punt crític en aquest fràgil equilibri³⁹: s'hi podria vincular una promesa del vescomte al rei, a inicis de 1266, que no provocaria cap dany als habitants de Girona aprofitant la posició preeminent de Torre Gironella i, en cas que ho fes,

³³ Cabré 2011, pp. 171-187.

³⁴ Per exemple, al *Mig serventes* (424a,12) i a l'esmentada *Faula del rosinyol*: Vera 2020; Cabré 2011. A l'*Acuyndamen* (BEdT 434a,23), caldria estudiar la posició de Cerverí, força més ambivalent.

³⁵ Canal (2010, p. 35) i Rodríguez Bernal (2009, pp. 54-56) comenten que Ramon Folc I de Cardona, fill de la vescomtessa Guilla, entre 1054 i 1055 jura fidelitat als comtes de Barcelona, i promet que els permetrà l'estada en diversos dels seus castells, inclòs el de Gironella. Aviat magnats de rang menor que els Cardona exerciren la castània en nom dels Cardona i, en última instància, dels comtes-reis: el primer documentat és Umbert Odó de Sesagudes, senyor de Montpalau i Palafolls, i, posteriorment, Berenguer Ramon d'Hostoles: Rodríguez Bernal 2016, doc. 265 (05/06/1082).

³⁶ Ho il·lustren els testaments i una adveració sacramental dels vescomtes de Cardona Bernat Amat [I], Ramon Folc [II] i Ramon Folc [III]: Rodríguez Bernal 2016, docs. 350 (06/11/1124), 387 (26/07/1150), 404 (07/06/1167).

³⁷ *Ibidem*, doc. 455 (20/03/1214).

³⁸ Carreras Candi 1906, 1912; Sobrequès 2011, p. 135; Serra Vilaró 1966, vol. I, pp. 198-229.

³⁹ Carreras Candi (1912, p. 515), considera que l'absència de documentació coneguda al respecte prova que el conflicte no anà més enllà a curt termini.

repararia qualsevol greuge⁴⁰. La mort prematura d'Àlvar d'Urgell reactivà les tensions latents i Ramon Folc V tornà a alinear-se amb els de Foix per defensar els drets dels fills de Cecília. El rei li ordenà l'entrega de diversos castells, entre els quals el de Gironella⁴¹. No fou un retorn irreversible, però: el 1280 el fill Ramon Folc VI en segueix documentat com a titular en nom de Pere el Gran⁴² i, segons reporta Desclot, durant la invasió francesa de 1285 el vescomte es presenta com a *castellà de Gerona*⁴³. La potestat que hi exercien resulta difícil de precisar més enllà d'un domini intermedi entre els comtes-reis i la família de castllans, els Gironella, amb qui la connexió també resulta rellevant com veurem⁴⁴.

Aquest feu de Torre Gironella té alguna relació amb la residència de Cerverí a la ciutat de l'Onyar? D'on venia abans d'establir-s'hi cap a 1264? No ho sabem, però sí que podem constatar que cada cop ens allunyem més de Cervera de la Segarra, i fins i tot de la geografia entorn del castell i vila de Cardona, pel que fa a l'origen i a la localització de la seva obra. I si ens hem de refiar dels topònims en l'obra conservada, Cerverí rarament cita l'àrea cardonina o el riu Cardener (només quan hi ha al·lusions a guerres o en les endreces a la dama o el senyor *dels Cartz*), i la documentació conservada no el situa mai fora de l'àrea de Girona (excepte durant l'esmentat viatge a Toledo)⁴⁵. No

⁴⁰ ACA, C, Perg. Jaume I, 1843, 10/05/1266.

⁴¹ Huici, Cabanes 1988, vol. V, doc. 1611 (03/11/1268, Cervera). Feia com a mínim un mes que Jaume exigia que el vescomte lliurés possessions a l'administració reial: *ibidem*, docs. 1594 (05/10/1268, Horta d'Àger), 1596 (09/10/1268, Balaguer), 1598 (13/10/1268, Balaguer). La situació es repetí pocs anys després: Serra Vilaró 1966, vol. I, pp. 215-218. D'aquest moment segurament se n'ocupa Cerverí al *Mig serventes* (BEdT 434a,12; Cabré 2011; Vera 2020).

⁴² De fet, en una declaració dels feus que tenia pel rei el 1280 no s'esmenta aquesta possessió, però després de revisar un memorial antic s'hi inclogué una força de Gironella, amb tota probabilitat la gironina: Cingolani 2011, vol. I, doc. 211 (23/02/1280, València).

⁴³ Cap. CLIII, ed. Soldevila 2008, p. 328. Per a una anàlisi de l'episodi: Coll i Alentorn 1992, pp. 160-162; Cingolani 2006, pp. 594-595. Sobrequés (2011, pp. 71-72) es refereix a una llegenda que vincula la nissaga dels Cardona amb Girona.

⁴⁴ Tot apunta que la major part de drets emfitèutics vinculats al castell de Gironella estaven només en mans de la família de castllans. Per exemple: ACG, Perg. Catedral de Girona, 2041, 18/01/1290.

⁴⁵ Per a les notícies documentals sobre Cerverí, majoritàriament donades a conèixer per Riquer, Cabré 2011, pp. 30-32. Cal afegir-hi la concessió de les rendes de Caldes i Llagostera, Cingolani 2016, p. 243. Respecte als esments de topònims convé recordar, tanmateix, que la majoria de l'obra conservada ja reflecteix la relació amb Pere el Gran, rei o infant. Ignorem en quina data havia començat a compondre poesia i si hi havia gaire obra anterior avui perduda. Precisament el nou panorama que aquí esbossem podria fer contemplar la possibilitat que hagués començat a compondre poesia a l'arribada a Girona o no gaire abans, a l'entorn que aquí definim, poc abans d'entrar en contacte amb l'infant Pere. Evidentment, tot això és molt difícilment verificable. Entre d'altres coses, no sabem la natura de la seva vinculació amb els Cardona. D'altra banda, si en la relació amb l'infant hi té un paper l'activitat poètica (com sembla indicar la denominació de joglar als registres cancellerescos), fa sentit que hagués compost poesia anteriorment, però potser també que encara no fos cèlebre, segons la modesta quitació o remuneració que rep d'acord amb els primers documents coneguts.

sabem exactament quan es va produir el pas del mecenatge dels Cardona al de l'infant Pere, ni el motiu ni les circumstàncies del canvi, però la situació de la lírica trobadoresca en l'època que Cerverí s'estableix a Girona, tal com proposem d'interpretar-la a continuació, pot proporcionar alguns indicis (vagues, però rellevants, creiem) per reconstruir aquest moment.

4. GUILLEM RAMON DE GIRONELLA

Entre els trobadors contemporanis de Cerverí, sobresurt molt especialment la connexió amb Guillem Ramon de Gironella, autor de tres *cansos* i un *partimen*. Com ja s'havia destacat, Gironella hi esmenta dos personatges que poden vincular-lo amb Cerverí: remet una de les cançons a un *pro vescomte* i el debat és enviat a *la de Palau* perquè faci de jutge. Aquesta relació i alguns aspectes de la figura de Guillem Ramon de Gironella ja s'havien apuntat, però no estaven prou ben definits.

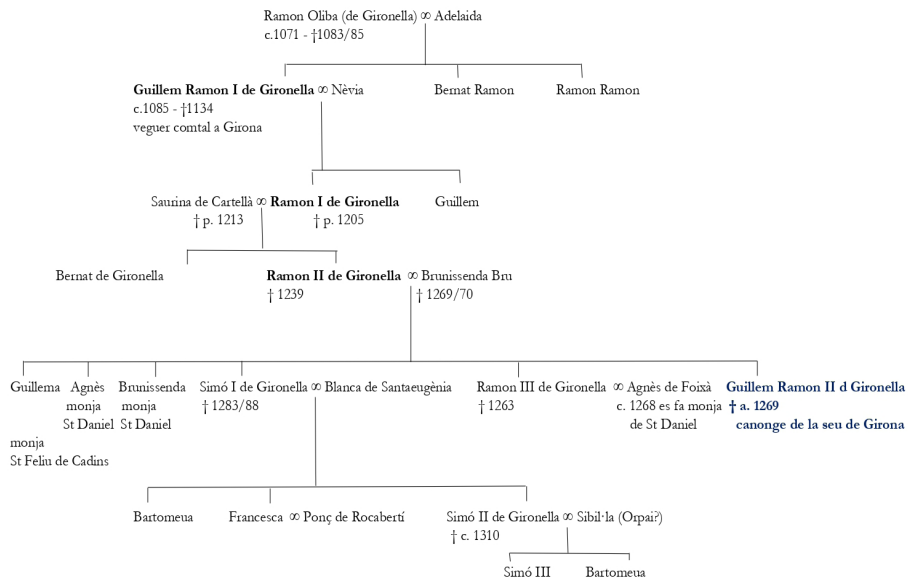
Per començar, en la identificació del trobador s'havien aprofitat dades que corresponen a individus diferents⁴⁶. D'una banda, s'havia tendit a vincular el cognom Gironella a la població homònima del Berguedà, sense relacionar-lo amb cap llinatge concret. De l'altra, diversos esments documentals a cavallers Gironella vinculats a la monarquia durant els segles XII i XIII, de nom Guillem o Ramon, havien alimentat la confusió. Es destacaven, però, dues làpides sepulcralcs conservades al claustre del monestir de Sant Daniel de Girona on havien estat enterrats un Ramon de Gironella mort el 1239, així com una Brunissenda de Gironella i el seu fill, canonge de Girona, que responia a les inicials *G. R.*⁴⁷. Aquí plantejem un candidat per identificar el trobador que concorda amb aquestes inicials, el lliga definitivament amb la família de castlans de Torre Gironella (que hem vist que el tenien pels vescomtes de Cardona i, en darrera instància, per la corona, amb qui mantingueren una estreta relació durant generacions) i el situa, per tant, a la ciutat de Girona. Es tractaria, en concret, d'un membre col·lateral de la cinquena generació documentada del llinatge, que seguí la carrera eclesiàstica⁴⁸.

⁴⁶ Se n'havien ocupat: Massó 1932, pp. 163-168, que l'identifica amb el noble gironí enterrat a Sant Daniel el 1239; Cluzel 1961 (amb notícies precedents de Jeanroy i Massó), que aporta sobretot una anàlisi literària, amb un intent d'identificar el personatge en relació a Cerverí i als Cardona; Riquer 1984, vol. I, pp. 161-164; i darrerament Cura Curà 2011, que no afegeix més detalls biogràfics, sinó nombrosos llocs paral·lels. Vegeu també Guida, Larghi 2014, pp. 268-269. La nostra identificació confirma la de Riquer, tot matisant-la, alhora que recupera el llinatge proposat per Massó.

⁴⁷ Puig i Cadafalch 1915.

⁴⁸ Marquès, *Cartoral de Rúbriques Vermelles*, ed. Puig i Serrat, pp. 271, 309 (i ja Puig, Marquès 2007, vol. I, pp. 72-73) afirmà de passada que l'esmentat al sepulcre era el trobador, sense desgranar cap explicació documentada.

Revisem amb cert detall l'evolució de la família per tal de situar l'individu que ens ocupa (arbre 2). Els orígens de la nissaga remunten a Ramon Oliba, esmentat el 1071, i al seu fill Guillem Ramon, designat veguer o delegat comtal a la ciutat el 1085 i mort el 1134. Des d'aquesta posició s'erigí en representant principal dels comtes davant de la comunitat ciutadana⁴⁹. El fill i el net del segon, ambdós anomenats Ramon, conservaren la castlania de Torre Gironella i assumiren comeses diverses en nom dels reis d'Aragó. Durant la primera meitat del XIII deixaren d'heretar la posició de veguer, però seguiren presents en l'entorn reial i consolidaren la funció de guarda i defensa del castell o torre, per la qual rebien una renda anual sobre una fracció dels emoluments de la jurisdicció exercida des de la cort reial de reial de la ciutat, a banda d'una porció de les lleudes locals⁵⁰.



Arbre 2. La família Gironella, castlans de Torre Gironella de Girona (ss. XI-XIV).

Font: elaboració pròpia a partir de documentació referida a les notes.

⁴⁹ Guilleré 1993, vol. I, pp. 116-117; Canal 2004, pp. 99-102, 131-144. Malgrat totes les dades reunides sobre els Gironella i el seu patrimoni fins a mitjan segle XII, Canal (2004) considera que el domini eminent dels Cardona com a feudataris directes dels comtes, per sobre de la nissaga anterior, acabà desapareixent. Com hem indicat, no fou exactament així. Es matisa la idea a Canal Roquet 2010, pp. 35, 114. No és segur que Ramon Oliba ja comptés amb la castlania de Gironella; sí que ho faria el fill, Guillem Ramon, perquè està provat que el net ja pogué traspasar la condició de castlà: To 2011, pp. 89-113, en especial pp. 107-108.

⁵⁰ ADG, Dotalies de beneficis, D-14, ff. 61v-67r, 16/08/1269. El dret era avalat per un privilegi atorgat pel Catòlic a Ramon de Gironella el 1210: AMGi, Correspondència, reg. 18481, ff. 36r-38r, 21/12/1339. Quant al dret sobre les lleudes menudes que la corona cobrava a la ciutat: Madurell 1968-1969, pp. 65-106, esp. 65-66, 69, 76-80.

Des d'inicis del XIII identifiquem tres persones amb el nom de Ramon de Gironella en tres generacions successives de la línia troncal. En primer terme, un Ramon de Gironella posseïa drets en relació al càrrec de veguer de Girona i un alou al pla de Girona vinculat al castell comtal de Gironella, que havia emprat com a garantia del dot de la muller Saurina abans de 1201⁵¹. El 1200 era a Barcelona a l'assemblea de Pau i Treva presidida pel Catòlic, mentre que el 1205 signà una donació de Jussiana, muller de Pere de Cervera, al monestir de Sant Daniel de Girona i l'any següent un parell de concessions reials a favor de la mateixa ciutat expedides des de Besalú⁵². El 1209 actuava com a veguer de Barcelona, mentre que l'any 1211 sembla que ho era de Girona⁵³.

El cavaller Ramon de Gironella casat abans de 1221 havia de tractar-se ja d'un descendent homònim⁵⁴. Com el progenitor, el trobem en els cercles de fidels del successor del Catòlic⁵⁵. D'aquest segon Ramon també es conserva un testament mitjançant un trasllat completat el 1249 que no recull la data original. Tanmateix, el fet que l'atorgant es disposi a fer testament abans d'anar a València per l'honor de Déu i de la Verge Maria, fa suposar que el document fou expedit entre 1233 i la seva defunció⁵⁶. Tal com suggereix l'epitafi de la llosa de Sant Daniel, Ramon de Gironella degué morir lluitant el 28 de juliol de 1239⁵⁷.

Ens interessa especialment el matrimoni del Ramon de Gironella traspassat el 1239 i Brunissenda⁵⁸. Entre els sis fills documentats trobem la

⁵¹ Marquès 1995, doc. 710 (20/01/1201). Aquesta Saurina possiblement era filla d'Ermessenda de Cartellà, la qual l'esmenta en un testament de 1213: Mallorquí 2015, p. 39, docs. 61 (13/09/1202), 68 (19/12/1213). L'autor es planteja que Saurina no hagués estat casada amb un Bernat de Gironella, testimoni en un document de 1202. L'acta vinculada a la canònica de Vilabertran indica que Bernat devia ser justament un dels fills de Ramon de Gironella i Saurina.

⁵² Alvira Cabrer 2010, vol. I, doc. 249 (09/06/1200); Marquès 1997, doc. 104 (22/10/1205); Alvira Cabrer 2010, vol. II, docs. 638 (05/06/1206 [Besalú]), 639 (05/06/1206 [Besalú]).

⁵³ *Ibidem*, vol. III, doc. 943 (01/09/1209, Girona); *ibidem*, vol. IV, p. 2428. El 1211 consten vinculats al mateix ofici Dalmau de Creixell i Ponç Guillem de Torroella: Bisson 1984, vol. I, pp. 254, 257-258.

⁵⁴ Marquès 1997, doc. 130 (06/06/1221). L'esposa s'anomenava Brunissenda, amb tota probabilitat la mateixa persona ben documentada més endavant.

⁵⁵ Huici, Cabanes 1976, vol. I, docs. 82 (23/05/1226), 111 (21/12/1228, Barcelona), 114 (27/12/1228, Barcelona); Miret 2004, pp. 285, 302. Sobre diversos reconeixements de delme a favor del bisbe de Girona: Marquès, *Cartoral de Rúbriques Vermelles*, ed. Puig i Serrat, p. 309.

⁵⁶ ACG, Perg. Catedral de Girona, 2298, trasllat de 24/09/1249.

⁵⁷ El text diu: "DORMIT IN HAC CELLA RAIMUNDUS DE GERUNELLA QUI BONUS ARMATUS PLACIDUS FUIT ET BENE GRATUS // HOSTES VITABAT ET AMICOS EXANIMABAT MILICIE MORE FUIT OMNI PLENUS HONORE // PERPETUO CHRISTO TECUM CONGAUDEAT ISTE ANNIS TRANSACTIS TER DENIS MILLE DUCENTIS // ANNUS ERAT NONUS QUO TRANSIIT IPSE RAIMUNDUS QUESIVIT PATRES AUGUSTI QUINQUE KALENDAS". Edicions anteriors: Flórez 1832, vol. LXV, trat. LXXXIII, cap. IX, p. 186; Villanueva 1850, vol. XIV, p. 459; Puig i Cadafalch 1915, p. 870.

⁵⁸ Brunissenda era germana de Guillem Bru, ciutadà gironí posseïdor d'una torre o casa forta i d'un nodrit patrimoni a la vall de Sant Daniel: Canal 2010, pp. 154-155.

persona que proposem identificar amb el trobador Guillem Ramon de Gironella. A part de l'esmentat testament anterior a 1239 i de la dotalia d'un benefici de 1265, la majoria de notícies sobre tots aquests germans, els respectius cònjuges i fills queden reunides al testament que Brunissenda dictà poc després, l'agost de 1269⁵⁹.

Entre els marmessors, Brunissenda nomenà el fill Simó de Gironella, també designat hereu universal i continuador de la línia troncal amb potestat sobre el castell de Gironella. Això no obstant, Simó no era el primogènit: el fill més gran, cridat inicialment a la successió, que es deia també Ramon, havia mort abans de 1263. Efectivament, com a primogènit, el testament del pare li havia reservat el gruix principal de l'herència que incloïa l'honor de Gironella i la majoria de feus i dominis a la vegueria de Girona. Ramon, cavaller com el pare, va actuar en l'entorn de la monarquia durant una dècada⁶⁰, amb una relació que sembla més estreta que mai. No en va, el seu pare Ramon havia disposat en el testament que, en cas de morir, els fills mascles quedessin en guarda i defensa del sobirà i d'un influent noble afí a la corona, Bernat de Santaeugènia⁶¹. El 1259 (durant el primer conflicte d'Urgell), Jaume I encomanà a Ramon la custòdia del castell d'Agramunt i entre 1250 i 1270 apareix documentat més d'un cop en l'entorn del Conqueridor⁶². També prestà serveis a l'infant Pere, que el gratificà amb la ferma de la compra de diversos masos a Caldes de Malavella i l'autorització de convertir-ne un en castell⁶³.

Pel que fa a Simó de Gironella, estigué al servei de la corona dins del seguici del futur Pere el Gran i exercint oficis jurisdiccionalns com el de veguer de Vilafranca del Penedès, Tarragona i Tortosa i morí entre finals de 1283 i 1288⁶⁴. En el testament de 1269, Brunissenda recorda tres filles més: Brunissenda de Castellterçol i Agnès de Gironella, monges del monestir de Sant Daniel, i Guillem de Gironella, monja de Sant Feliu de Cadins. Esmenta

⁵⁹ ADG, D-14, ff. 61v-67r, 16/08/1269. Brunissenda ja consta traspasada a inicis de 1270: Marquès 1997, doc. 292 (20/03/1270).

⁶⁰ El 1239 ja signava en el testament del pare. En contrapartida, el 1248 consta difunt, com a fill d'un pare homònim també traspasat: *ibidem*, doc. 208 (09/09/1248).

⁶¹ ACG, Perg. Catedral de Girona, 2298, trasllat de 24/09/1249.

⁶² Huici, Cabanes 1982, vol. IV, docs. 1079 (19/02/1259, Montpeller), 1187 (07/05/1260, Lleida), 1192 (26/06/1260, Barcelona).

⁶³ Marquès 1997, docs. 266 (30/08/1261), 270 (21/08/1262).

⁶⁴ Entre altres documents que permeten resseguir-ne la trajectòria: Miret 2004, p. 315; ACG, Perg. Catedral de Girona, 1621, 16/10/1268; Cingolani 2011, vol. II, doc. 163 (04/08/1279, Biar); ACA, C, reg. 47, f. 120r, 03/09/1281; ACA, C, reg. 46, ff. 82v (25/04/1282), 97r (24/07/1283); Cingolani 2011, vol. II, docs. 555 (29/06/1283, Logronyo), 556 (29/06/1283, Logronyo). L'esposa, Blanca (potser descendent dels Santaeugènia, senyors de Torroella de Montgrí, sent germana del canonge Guillem de Montgrí: Miret 1915, p. 151) és referida com a vídua el setembre de 1288: ACG, Perg. Catedral de Girona, 2023, 20/09/1288. Tingueren almenys dos fills, Bartomeua i Simonet, que traçà un periple similar al pare.

dos altres fills difunts per l'ànima dels quals s'han de celebrar misses, el ja citat Ramon de Gironella i Guillem Ramon de Gironella.

Centrem-nos ara ja en l'objecte de la proposta d'identificació. El que documentem com a fill de Ramon de Gironella i de Brunissenda, tant en el testament del primer, entre 1233 i 1239, com en el de la segona, fou canonge de la seu de Girona des de, com a mínim, novembre de 1253. Ho mostren les actes d'un procés iniciat davant de l'arquebisbe de Narbona pel bisbe Guillem de Cabanelles, per una causa sobre rendes a l'illa de Mallorca oberta entre membres del capítol catedralici, liderats pel sagristà de la seu, Guillem de Montgrí⁶⁵. L'absència en transaccions d'anys anteriors on apareixen la gran majoria d'integrants del capítol fa pensar que encara havia d'ingressar a la institució⁶⁶. A partir d'aquella data, per contra, hi figura més d'una vegada⁶⁷; de tota manera, cal tenir en compte diverses absències de Guillem Ramon en ocasions en què s'aplegaren la majoria de canonges per aprovar una operació tocant a la institució catedralícia, cosa que suggereix que passà diverses temporades lluny de la capital gironina⁶⁸. L'última notícia que en tenim data del novembre de 1261, quan aprovà una donació del seu germà, Ramon de Gironella, juntament amb l'altre germà comú, Simó⁶⁹.

Perdem definitivament la traça de Guillem Ramon de Gironella l'agost de 1269 quan la seva mare Brunissenda dictà un darrer testament incloent-hi un llegat a l'església de Sant Daniel per a misses d'aniversari del seu fill traspasat⁷⁰. Només en queda el testimoni de la làpida al claustre del cenobi benedictí: identificat amb les inicials *G. R.* i amb la condició de canonge gironí, consta jacent al costat de Brunissenda, comitent de diverses fundacions al monestir, entre d'altres, un benefici presbiteral⁷¹. El text epigràfic no indica la data de defunció (ni tampoc la compilació arxivística del

⁶⁵ ADG, Perg. Mitra, calaix 8, 2, 17/11/1253.

⁶⁶ Per exemple, no consta en cap dels documents entre 1245 i 1251: ADG, Perg. Mitra, caixa 8, 30, 13/11/1245; ADG, Perg. Mitra, caixa 2, 103, 08/04/1249; ADG, Perg. Mitra, caixa 3, 258, 17/11/1251.

⁶⁷ Registrat a les següents actes: ADG, Perg. Pia Almoina, 237, 1254-55 (en realitat, hi apareix en un esment de 28/11/1254, però no en altres dos de 13/10/1254 i 17/11/1253); ACG, Perg. Catedral de Girona, 1426, 22/05/1260; 1451, 09/04/1261.

⁶⁸ A tall de mostra, no apareix en un document de maig de 1256 ni en un d'abril de 1259: ACG, Perg. Catedral de Girona, 1358, 27/05/1256; 1400, 04/04/1259.

⁶⁹ ADG, Perg. Mitra, doc. 248 (12/11/1261). Tampoc no consta en un document de l'any 1267 on intervenen diversos clergues de la seu, però en un nombre inferior a l'habitual: ACG, Perg. Catedral de Girona, 1589, 10/06/1267.

⁷⁰ ADG, Dotalies D-14, ff. 61v-67r, 16/08/1269.

⁷¹ Segons la transcripció de Josep Puig i Cadafalch (1915, p. 870): "HIC IACET DOMINA BRUN.SSENDIS // DE GE RUN DELLA // CUIUS DS PARCAT: CUM FILIO // SUO: G : R: CANO NICO // GE RUN (D)EN SI // QUORUM ANIME (P) D(E)I // MI SERI CORDIAM // REQUIESCANT IN PACE: AMEN".

canonge Sulpici Pontich a inicis del XVIII, contràriament a les afirmacions d'alguns estudiosos)⁷².

Les referències que acabem de descriure no permeten gaires precisions sobre la cronologia del trobador. Això no obstant, resulta rellevant que en el testament del seu pare anterior a 1239 no signés a diferència, per exemple, del germà Ramon, beneficiari de la part principal de l'herència⁷³. La circumstància segurament indica que, a banda de no ser el primogènit mascle (ho devia ser Ramon), encara no havia assolit els 14 anys, edat mínima per assumir compromisos jurídics⁷⁴. D'acord amb aquesta dada, podem fer càlculs aproximats: degué néixer com a molt aviat cap a 1225 (el matrimoni dels progenitors es consumà cap a 1221), aconseguí la canongia el 1253 vorejant la trentena i morí entorn als 40 anys (o potser ni els arribà a complir).

La cronologia del canonge se sobreposa, doncs, amb la de Cerverí durant un període curt: si és cert que Cerverí va arribar a Girona cap a 1264, van poder coincidir durant cinc anys fins a la mort de Guillem Ramon. D'aquesta relació, per breu que fos, en queden traces literàries força paleses: a la coincidència de l'esment del vescomte i sobretot de la dama anomenada com *la de Palau*, ja esmentada, cal sumar-hi la semblança dels *senhals*. Efectivament, en dues de les tres *cansos* conservades de Guillem Ramon el poema remet a una dama Sobreluenh, mentre que en grandíssima part l'obra de Cerverí esmenta Sobrepretz a les estrofes finals, les *tornadas*. És molt significatiu perquè només hi ha set *senhals* amb el prefix *sobre-* en tot el corpus líric trobadoresc. La meitat fan referència a destinataris masculins⁷⁵ i, quan denominen una dama, amb la possible excepció de Sobrecara en un poema de Guiraut d'Espanha⁷⁶, ens duen directament al cercle que estem analitzant: a la dama de Guillem Ramon de Gironella i la de Cerverí, només s'hi afegeix Sobregaugz de Jofre de Foixà (de qui parlarem més endavant)⁷⁷. Val la pena observar també la concordança d'estil i de forma de les *tornadas* de Guillem Ramon de Gironella i

⁷² En l'apartat reservat als canonges que Pontich suposava "ésser antics", només parla d'un "N." de Gironella mort un 8 de juliol, que no sembla relacionable amb Guillem Ramon: ACG, Manuscrits, Episcopologi de Pontich, ff. 250r-251r.

⁷³ En el testament el seu progenitor Ramon llegava al Guillem Ramon que ens ocupa un honor en franc alou a la parròquia de Sant Joan de Foixà: ACG, Perg. Catedral de Girona, 2298, trasllat de 24/09/1249.

⁷⁴ Sureda 2010, p. 198; Iglesia 1988, pp. 433-536.

⁷⁵ Segons les *Concordances de l'Occitan Médiéval (COM)*, tant Giraut de Bornelh i Peire Raimon de Tolosa (Sobretotz) com Gaucelm Faidit (Sobregatge) empren els *senhals* per a un destinatari masculí. Vegeu també la tipologia de Vallet 2003, pp. 145-146.

⁷⁶ Fins i tot en aquest cas, podria haver-hi una connexió amb l'entorn de l'infant Pere, segons un document donat a conèixer per Riquer, recordat per Viñolas 2017.

⁷⁷ Afegim que un dels notaris-trobadors de Castelló d'Empúries empra el *senhal* Sobresautz (Pujol 2001, p. 194), una coincidència que caldria analitzar per definir la poètica castellanina i la irradiació del cercle aquí descrit.

Cerverí, que, sense ser extraordinàriament singulars dins el corpus trobadoresc, presenten uns patrons que tampoc no són molt comuns. En gran part, les de Cerverí segueixen les característiques que il·lustren les de Gironella a *Gen m'apareill* (BEdT 230,1) i a *La clara lutz del bel jorn* (230,2): el *senhal* de la dama apareix en *tornadas* breus (de dos o tres versos), per elogiar-la amb algun joc de paraules i amb ressons dels temes i termes emprats al poema; de vegades les endreces a diversos destinataris es distribueixen en dues *tornadas*, també breus, sovint lligades sintàcticament⁷⁸.

L'ús de gèneres de ball també apunta a la convergència entre els dos trobadors⁷⁹. El petit corpus de Gironella inclou una *retroencha*, una forma molt poc comuna en el corpus trobadoresc, que només compta amb cinc peces identificades com a tals⁸⁰, una de les quals és obra de Cerverí. La coincidència és rellevant en ella mateixa, però la comparació amb l'abundantíssim corpus de Cerverí apunta a un altre factor destacable. D'aquest darrer, en conservem també danses, balades, estampides, és a dir una gran varietat de formes de ball, de provenença francesa, que caracteritzen la moda trobadoresca de la segona meitat del XIII. Si tots aquests gèneres representen una novetat, la *retroencha*, en canvi, és més aviat arcaïtzant, com destaca l'anàlisi d'Asperti⁸¹. Aquesta forma, que Cerverí conrea en un sol poema, representa un retorn volgut a les formes establertes, força aliè a les tendències dominants del seu corpus i que podria respondre a la influència de Gironella. Com ja havia destacat Cluzel⁸², també és rellevant, evidentment, la tendència comuna a l'ús de rimes cares: encara que Cerverí no citi Gironella a *Lo vers del comte de Rodés*, l'obra del canonge també podria haver servit per fer callar les suposades crítiques dels trobadors de Rodés. Tenint en compte la seva probable data de naixement, tot plegat pot fer pensar que en aquell moment Guillem Ramon podia ser un poeta de més recorregut i autoritat i, per tant, que fos Cerverí qui seguís l'estil de Gironella i n'imités el *senhal* i potser altres trets.

Com a últim indicatiu en aquesta direcció, recordem que en el corpus de Cerverí és tan rara l'absència de Sobrepretz com la de l'infant Pere. Aquesta circumstància excepcional permet en aquests pocs casos pensar en la possibilitat que fossin anteriors al seu mecenatge. En dos d'aquests poemes, un *descort* (*Estrayre-m volia*, BEdT 434a,24) i una *estampida* (*Tener volria la via c'avia*,

⁷⁸ Per a les variacions de l'estructura i temàtica de les *tornadas*, Vallet 2010.

⁷⁹ L'ús dels gèneres de ball, com el *senhal*, podrien vincular els trobadors analitzats amb Guiraut d'Espanha, un dels màxims exponents d'aquest gènere i la seva difusió (Asperti 1995, pp. 95-109; Radaelli 2007), que com hem vist podria haver tingut contactes amb la cort catalana.

⁸⁰ Sobre la *retroencha* de Gironella, vegeu l'estat de la qüestió a Cura Curà 2011, pp. 16-18.

⁸¹ Asperti 2006, pp. 37-38.

⁸² Cluzel 1961, p. 68.

434a,69), trobem l'únic altre *senhal* que empra Cerverí: Liaman. Els esments de Liaman es produeixen en poemes molt artificiosos, que duen l'experimentació amb les rimes internes a l'extrem i que inclouen dues rimes trencades (amb el *senhal* "*Lia-man*" a l'estampida i amb el nom dels protectors *Car-dona* al *descort*). Com que, en general, les formes de dansa i també les de *descort* semblen pertànyer a una època primerenca en la trajectòria poètica de Cerverí, potser a cavall entre l'etapa Cardona i el servei a l'infant Pere, la dicció i els recursos artificiosos, un element comú entre Cerverí i Gironella més enllà dels *senhals*, podria respondre a un gust cardoní o al mestratge del cercle gironí.

Per acabar, remarquem que a *Lo vers de la lengua* (434a,16), Cerverí afirma que al rei Pere no li agraden les rimes trencades, però tenint en compte que n'havia fet amb el mot *Car-dona*, potser és una altra broma, com ho són les apreciacions estilístiques de *Lo vers de comte de Rodes*. De fet, fins i tot quan Pere el Gran ja és rei, Cerverí continua component poemes d'alta complexitat formal, encara que els alterni amb altres d'estils molt diferents. Caldria resseguir una mica més les diferències estilístiques entre les etapes de Cerverí, sota els diferents mecenatges i circumstàncies, i les tendències coetànies. De moment només volíem remarcar alguns trets que poden ser interessants per valorar aquest moment concret de la seva trajectòria i per caracteritzar la poètica del cercle que mirarem d'acabar de dibuixar en el següent apartat.

5. UN CERCLE POÈTIC A LA CATEDRAL DE GIRONA?

De Guillem Ramon de Gironella també se'n conserva un debat amb un tal Poncet. Massó, Riquer i, seguint-los, Cura Curà, interpreten que és un joglar, però no hi ha res al to de l'intercanvi que ho indiqui⁸³. Probablement el motiu de la sospita és el diminutiu, que també pot servir, per exemple, per distingir homònims de generacions diferents en famílies de qualsevol estament. Tampoc no és un detall inequívoc el tractament *En* amb què l'adversari s'adreça a Guillem Ramon, com si es tractés d'una persona de rang superior, i que, d'altra banda, Poncet empra en una sola estrofa. Abandonada aquesta hipòtesi com a única via, s'obren diverses possibles identificacions: la més versemblant i interessant és el canonge Ponç d'Urtx⁸⁴.

⁸³ Per als trets usuals en debats amb interlocutors deliberadament caracteritzats com a joglars, una tipologia en la qual aquest intercanvi no encaixa, Cabré 2021.

⁸⁴ Dos altres individus coetanis anomenats Ponç, que ostentaren prebendes de la catedral de Girona, són candidats més improbables. Ponç de Palol, canonge entre 1254 i 1274: ADG, Perg. Pia Almoina, 234, 1254-1255; ACG, Perg. Catedral de Girona, 1400, 04/04/1259; 1426, 22/05/1260; 1589, 10/06/1267; 1677, 19/05/1271; 1733, 05/05/1274. Ponç de Vilert apareix a les fonts capitulars entre 1271 i 1274. ACG, Perg. Catedral de Girona, 1677, 19/05/1271; 1733, 05/05/1274.

Ponç era fill del noble Galceran d'Urtx i de Blanca de Mataplana, llinatge amb coneguda tradició trobadoresca⁸⁵. Dos dels germans defensaren les armes, mentre que Ponç, Pere i Hug (aquest darrer normalment cognominat Mataplana) seguiren la carrera eclesiàstica. Pere es convertí en bisbe d'Urgell i d'Hug de Mataplana n'ignorem la trajectòria. Alhora, durant la seva joventut i havent ja obtingut una canongia a la seu gironina, Ponç es formà a l'Estudi de Bolonya cap a 1268-1270⁸⁶. Un cop retornat, ostentà la prebenda de paborde del mes d'Agost des de 1274 i, des de 1277 i fins a la fi dels seus dies, la de sagristà de la seu, alhora que era paborde de Juliol o d'Aro (com a mínim, des de 1284) i patró de l'Almoina del Pa de la seu (almenys des d'aproximadament 1289)⁸⁷. Segons el martirologi a què remet Pontich morí el 8 d'octubre de 1296⁸⁸. Pel que fa als dos germans que seguiren carrera militar, de Galceran en tenim notícies com a lloctinent de l'infant Jaume de Mallorca el 1278⁸⁹. Ramon d'Urtx, hereu de la senyoria de Mataplana des de 1247, va estar implicat en rebel·lions nobiliàries (com el 1278, quan Arnau Roger, comte de Pallars, de qui Ramon era procurador, s'alçà contra el rei⁹⁰), però el 1276 era veguer reial a Vila-real, i el 1281 fou conseller del rei Pere⁹¹. Aquesta doble posició, a cavall entre la noblesa

⁸⁵ Sobre la seva ascendència: Bertran 1994, pp. 11-18; 2002, pp. 136-138. Nova documentació permet ampliar la nòmina de descendents de Galceran d'Urtx (mort entre novembre de 1246 i març de 1247) i Blanca de Mataplana. A banda de Ponç d'Urtx, Ramon d'Urtx i Hug de Mataplana (segons documentació aportada per *ibidem* pp. 136-138; a l'arbre d'Armand de Fluvià de la GEC, aquest darrer apareix com a Bernat Hug), es documenten Galceran i Ermengol (Bosom-Forns 2007, doc. 175, 16/03/1247; Tréton 2013, vol. I, pp. 409-410), així com el bisbe Pere d'Urtx (<https://www.bisbaturgell.org/index.php/ca/bisbatdurgell/158-sp-116/-sp-235/260-pere-durtx> [consulta: 18/03/21]). Grifoll 2017 recorda la relació dels Urtx de generacions anteriors amb la lírica trobadoresca: Bertran de Born els adreça un poema que inspirarà Jordi de Sant Jordi.

⁸⁶ Riquer 1972, p. 461; Bertran 2002, pp. 133, 136-138. Ponç es beneficià del sistema de prebendes de moltes catedrals catalanes per finançar a joves eclesiàstiques les estades d'estudi a l'estranger. Per al cas de Girona: Batlle 1979, pp. 2-63.

⁸⁷ Entre d'altres: Cingolani 2011, vol. I, doc. 26 (27/05/1272, Girona); Marquès 1993, doc. 495 (02/08/1273); ACG, Perg. Catedral de Girona, 1723, 04/11/1273; 1736, 16/07/1274; 1748, 03/03/1275; 17/02/1276; Cingolani 2011, vol. I, doc. 50 (19/07/1276); ADG, Perg. Pia Almoina de Girona, perg. 1544, 12/02/1277; Cingolani 2011, vol. I, doc. 106 (17/12/1277); ACG, Perg. Catedral de Girona, 1843, 28/12/1278; ADG, Perg. Pia Almoina de Girona, perg. 240, 23/07/1279, Perpinyà; Marquès, *Cartoral de Rúbriques Vermelles*, ed. Puig i Serrat, doc. 82 (88) 04/04/1282; ACG, Perg. Catedral de Girona, 1958, 06/11/1284; Marquès 1993, doc. 509 (17/11/1286); ADG, Perg. Pia Almoina de Girona, Perg. 6776, 16/03/1289; ACG, Perg. Catedral de Girona, 2043, 06/01/1290; Marquès 1997, doc. 454 (06/05/1291); ADG, Perg. Pia Almoina de Girona, 6779, 08/12/1293; Marquès 1997, doc. 403 (28/11/1294); ACA, C, reg. 102, f. 65v, 11/11/1295, Girona; ADG, Notularum, G-1, full solt entre ff. 1r-2r, 11/05/1296.

⁸⁸ ACG, Manuscrits, Episcopologi de Pontich, f. 393v.

⁸⁹ Cingolani 2015, pp. 200-201; ACA, Reg. 41, f. 4v.

⁹⁰ Bertran 1994; Cingolani 2011, vol. I, doc. 260 (23/08/1281, Lleida).

⁹¹ Per al càrrec de veguer, Soldevila 1995; Cingolani 2011, p. 151; ACA, C, Perg. Pere II, carpeta 108, perg. 2 amb duplicat. Sobre la figura de conseller reial Trenchs 1991, p. 70. També el fill Hug VII de Mataplana fou conseller reial el 1281.

rebel i el servei reial, coincideix amb la dels Gironella, subratllada en la poesia de Guillem Ramon amb l'esment al noble vescomte.

La mort, sembla que prematura, de Guillem Ramon de Gironella abans de 1269 permet uns pocs anys de coincidència com a canonges de la seu gironina amb el Ponç d'Urtx que proposem que pot correspondre's amb el tal Poncet del debat. A banda de la relació extraliterària amb Guillem Ramon, és interessant destacar el paper del canonge Ponç juntament amb el sagristà Jaspert de Botonac, com a mediador en la polèmica venda dels castells de Creixell i Pontós entre Blanca de Creixell, esmentada a la *Recepta*, i l'infant Pere. També ens sembla interessant, sense que puguem fer més que destacar-ho, que Pere de Creixell, germanastre de Blanqueta, fos també canonge de Girona, almenys a partir de 1271 i fins a 1308⁹².

Dos elements més reforcen la identificació plantejada. D'una banda que Cerverí esmenta un Poncet al *Testament*, en la mateixa estrofa on havia designat també el *don de Gironella* (que hauria de ser el germà de Guillem Ramon, ja que el trobador era de condició eclesiàstica i ja havia mort). El *Testament*, com la *Recepta*, acostuma a agrupar els esments amb una lògica geogràfica (que pot coincidir amb parentius, evidentment), per tant, Ponç d'Urtx quedaria agrupat en una estrofa amb un altre gironí, en comptes de ser recordat amb els membres del seu llinatge, que apareixen en una altra estrofa. La relació que Cerverí mostra tenir amb aquest Poncet *qui-m promes oltra mon grat* podria justificar l'esment individual⁹³. D'altra banda, que tant Guillem Ramon com Poncet lloen la senyora de Palau i la designen de comú acord com a jutge. Si acceptem que és Guillemona de Palau (o de Canet) qui rep l'homenatge de Cerverí, Guillem Ramon i Poncet, això la converteix en un element central en aquest cercle poètic gironí que hem dibuixat. Si és així, s'explica que en un cas no calgui ni el nom per reconèixer-la com *la de Palau* i en l'altre, el poema es pugui situar prop de Palau i Torroella per acabar amb l'elogi de Guillemona *lay a Palau*.

Amb aquesta identificació el debat pren molt més sentit: es tracta d'una querella amable, amb un punt de picardia o fins i tot de pretès cinisme (com comenten les darreres editores)⁹⁴, entre dos clergues enamorats, que cerquen el judici de la dama de Palau perquè els corregeixi si argumenten erròniament. L'error, ben voluntari, el comet Poncet, que tria de defensar que

⁹² ACG, Perg. Catedral de Girona, 1677, 19/05/1271; 1733, 25/05/1274; ADG, G-1, ff. 4r (1295), 28v (22/05/1296), 82 (04/01/1299); ADG, G-2, ff. 28v (19/07/1305), 46r (02/10/1305), 54v (23/05/1306), 56r (24/05/1306), 68v (17/12/1306), 84r-55r (20/07/1307), 102r (24/03/1308), 105r (08/05/1308).

⁹³ Tanmateix segons l'anàlisi de Talfani 2023, els llegats satírics que reben de Cerverí són massa ambigus per concretar la relació amb el trobador o la connexió entre els dos personatges.

⁹⁴ Harvey, Paterson 2010, vol. II, pp. 613-619.

és millor gaudir de l'amor plenament en comptes de sospirar per allò que no obtens. En canvi, Gironella sosté posicions que evoquen directament les seves cançons, com va comentar Cluzel 1961: podria ser part de la broma però també del seu paper de mestre, insinuat a la *canso* “*Gen m'apareill*”.

Per acabar, voldríem suggerir, a partir d'indicis que caldria confirmar amb nova documentació, una possible ampliació del cercle. Implica el trobador Jofre de Foixà, documentat entre 1267 i 1295⁹⁵. Descendent del llinatge dels Foixà, senyors del castell homònim i amb diversos feus tant dels comtes d'Empúries com del bisbe de Girona, era germà d'un Arnau de Foixà que heretà la major part del patrimoni dels pares, Bernat de Foixà i Beatriu. Encara que en falti confirmació en les fonts consultades, és versemblant un vincle amb el llinatge dels Gironella: una de les germanes de Bernat de Foixà (Hurtebise en pot documentar tres sense concretar-ne el nom) i, per tant, tia de Jofre, podria ser precisament l'Agnès de Foixà, casada amb Ramon III de Gironella (com hem vist, traspasat jove), que un cop vídua va professar com a monja a Sant Daniel; i així seria cunyada del canonge Guillem Ramon de Gironella (arbre 2)⁹⁶.

Jofre de Foixà havia ingressat de jove a l'orde de framenors i consta com a conventual a Montsó, però el 1275 s'incorporà al de Sant Benet, probablement com a monjo de Sant Feliu de Guíxols. Durant els mesos de la invasió francesa de 1285 fou designat administrador i procurador accidental del monestir de Sant Pere de Galligants a Girona, on l'abat havia estat elegit en discòrdia. L'any següent obtingué definitivament una cambreria del monestir guixolenc, documentada fins a 1295. El 1286 també assumí temporalment la gestió del priorat de Santa Maria de Montserrat. El 1289 viatjà a Roma en una ambaixada d'urgència al servei del rei Alfons el Franc. Tanmateix, el 1293 s'havia traslladat a Sicília, on era abat de San Giovanni degli Eritimi de Palerm i formava part dels cercles de confiança de Frederic de Sicília poc més tard.

Les quatre *cansos* que constitueixen l'obra poètica coneguda de Jofre de Foixà, també presenten concomitàncies amb Cerverí i amb Guillem Ramon de Gironella⁹⁷. De manera més evident, se suma a la significativa coincidència del *senhal* una tendència comuna a les rimes cares (la rima en -iva, que comparteix amb Cerverí, per exemple). És interessant observar que, a diferència dels canonges gironins, Jofre sí que reflexiona explícitament sobre la compatibilitat entre amor i clergat. Després d'una primera estrofa de caire força cerverinià sobre els defectes dels poderosos (sobretot, emetre judicis

⁹⁵ Devem gairebé totes les dades conegudes a Hurtebise 1913; Riquer 1984.

⁹⁶ Si la identificació és correcta, és interessant que Agnès en professar monja el 1269 deixi 100 sous a un “fratri Gaufrido, nepoti meo” (del qual no s'especifica cap cognom) perquè compri llibres: Mallorquí 2013, vol. II, doc. 340, p. 494.

⁹⁷ Vegeu l'edició i comentari de Li Gotti 1952.

fundats en les aparences) i la seva responsabilitat sobre el comportament d'altri, diu que ha estat criticat per compondre *enamoratx cantars*, cosa que rebut amb el seguit de beneficis que resulten de la seva activitat poètica (com també detalla sovint Cerverí). Més enllà del petit corpus poètic conservat en els mateixos cançoners llenguadocians de Cerverí, Jofre passarà a la història de la literatura trobadoresca per la confecció d'un dels primers tractats de poètica vernacles, les *Regles de trobar*, tot seguint la inspiració d'un altre gironí, Ramon Vidal de Besalú i recollint algunes de les tendències que va difondre Cerverí. Aquesta obra, però, ja la duu a terme a Sicília, dedicada al rei Jaume, fill de Pere el Gran i futur Jaume II d'Aragó.

6. CONCLUSIONS

Ens sembla, doncs, que es pot dibuixar un petit cercle poètic entre els canonges gironins al qual s'afegeix Cerverí, i que potser representa l'entorn en el qual es desenvolupa una de les seves etapes primerenques, si no la inicial. Segons els indicis resseguits, potser podem atribuir a Guillem Ramon de Gironella, amb un perfil biogràfic que la documentació ens ha permès reconstruir amb certa solidesa, el paper de mestre dins d'aquest entorn gironí. I més enllà de les influències literàries, els Gironella com a vassalls dels Cardona amb vincles estrets amb el rei, així com també els Creixell (d'acord amb la figura de Blanqueta que hem pogut documentar) i els Canet (segons la proposta d'identificació que oferim de Guillemona de Palau), podrien explicar la trajectòria de Cerverí: des d'una estada a Girona a l'entorn dels Cardona fins al servei de l'infant Pere. D'altra banda, és un cercle que també resultaria molt interessant si apunta a la mena de formació que havia tingut Cerverí.

Encara que la magnitud de l'obra conservada de Cerverí, sobretot aquella produïda a l'entorn de l'infant Pere (que després en continuarà rebent les dedicatòries com a rei), acabin eclipsant l'etapa anterior, tot això que hem comentat amplia el radi d'acció poètic dels Cardona fora de l'àrea que associem a aquest topònim i apunta cap a una possible xarxa empordanesa dibuixada per aquestes rutes poètiques. El pes del territori gironí resulta així molt més important que no semblava, tant l'Empordà com la catedral (i altres institucions religioses de Girona). A més, afegim un possible cercle de canonges a la nòmina tardotrobadoresca, que debaten d'amor sense distingir-se dels trobadors laics ni convertir el poema en cap sàtira clerical, i que estan òbviament connectats, per família i per gustos culturals, amb els cercles de la noblesa. Sense negar el gran pes de la casa reial, amb tot plegat ens sumem també al re-enfocament que Isabel Grifoll (2017) ha començat a proposar per a l'època inicial de l'activitat trobadoresca a Catalunya, tot posant més èmfasi

en el paper de la noblesa en la pràctica i promoció de la lírica trobadoresca. La nostra recerca s'ha centrat en uns territoris molt concrets i ha fet atenció a la història menuda, però ens sembla que pot donar pistes per a l'estudi del conjunt de la tradició trobadoresca: des de la mateixa importància de fer atenció a la reconstrucció dels entorns de creació i circulació de la lírica, més enllà de la mera identificació dels referents històrics esmentats, al pes dels trobadors de condició eclesiàstica i a la interacció entre cercles nobiliaris, eclesiàstics i, en el nostres cas, reials.

7. BIBLIOGRAFIA CITADA

- Alvar, Carlos (1977), *La poesía trovadoresca en España y Portugal*, Madrid, CUPSA.
- Alvira Cabrer, Martín (2010), *Pedro el Católico, Rey de Aragón y Conde de Barcelona (1196-1213). Documentos, Testimonios y Memoria Histórica*, Saragossa, Institución “Fernando el Católico”.
- Asperti, Stefano (1995), *Carlo I d'Angiò e i trovatori. Componenti “provenzali” e angioine nella tradizione manoscritta dei trovatori*, Ravenna, Longo.
- Asperti, Stefano (dir.) (2003), *Bibliografia elettronica dei trovatori* [en línia], <http://www.bedt.it> [consulta: 30/05/2022].
- Asperti, Stefano (2006), *Generi poetici di Cerveri de Girona*, a Beltrán, Vicenç; Simó, Meritxell; Roig, Elena (eds.), *Trobadors a la Península Ibèrica*, Barcelona, PAM, pp. 29-72.
- Badia Homs, Joan (1977), *L'arquitectura medieval de l'Empordà*, Girona, Diputació provincial.
- Batlle Prats, Lluís (1979), *La cultura a Girona de l'Edat Mitjana al Renaixement*, Girona, Institut d'Estudis Gironins.
- Baydal, Vicent (2012), *La croada d'Almeria, 1309-1310. La host de Jaume II i el finançament de la campanya*, Saarbrücken, Editorial Académica Española.
- Bertran, Prim (1992), *Els senyors de Mataplana*, “Revista de Girona” 152, pp. 57-62.
- Bertran, Prim (1994), *Aproximació històrica al castell i als senyors de Mataplana*, a *El castell de Mataplana. L'evolució d'una fortificació senyorial (s. XI-XV) (Gombrèn, Ripollès)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, pp. 11-18.
- Bertran, Prim (2002), *Estudiants catalans a la universitat de Bolonya (segle XIII)*, “Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia” 23-24, pp. 123-143.

- Bisson, Thomas N. (1984), *Fiscal Accounts of Catalonia under the Early Count-Kings (1151-1213)*, Berkeley - Los Angeles, University of California Press.
- Bosom Isern, Sebastià; Forns de Rivera, Cristina (eds.) (2007), *Catàleg de pergamins de l'Arxiu Comarcal de la Cerdanya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya - Departament de Cultura.
- Bourin, Monique; Martínez Sopena, Pascual (eds.) (2010), *Anthroponymie et migrations dans la Chrétienté médiévale*, Madrid, Casa de Velázquez.
- Cabré, Miriam (2011), *Cerverí de Girona: un trobador al servei de Pere el Gran*, Barcelona, Universitat de Barcelona - Palma de Mallorca, Universitat de les Illes Balears.
- Cabré, Miriam (2013), *La lírica d'arrel trobadoresca*, a Badia, Lola (dir.), *Història de la Literatura Catalana. Literatura Medieval. Vol. I. Dels orígens al segle XIV*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana - Barcino - Ajuntament de Barcelona, pp. 219-296.
- Cabré, Miriam (2017), *Un Catalan à Rodez: la contribution du troubadour Cerverí aux débats ruthénois*, "Revue des langues romanes" 121, pp. 599-621.
- Cabré, Miriam (2021), *Troubadour Selves Under Debate*, a Gilbert, Jane; Griffin, Miranda (eds.), *Futures of Medieval French*, Londres, Boydell & Brewer, pp. 34-48.
- Cabré, Miriam (2023), *Cerverí de Girona*, Recepta de xarob, "De Palau a Torosela" (PC 434a,17), "Lecturae tropatorum" (en premsa).
- Cabré, Miriam; Reixach Sala, Albert (2018), *L'Empordà dels trobadors*, "Anuari de l'Institut d'Estudis Empordanesos" 49, pp. 183-198.
- Canal, Eduard (ed.) (2004), *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057). El trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval*, vol. II, Girona, Ajuntament de Girona.
- Canal Roquet, Josep (ed.) (2010), *Girona en el segle XIII (1190-1285): cartografia i descripció de la ciutat medieval*, Girona, Ajuntament de Girona (Història Urbana de Girona; 9).
- Carreras Candi, Francesc (1906), *Rebelió de la noblesa catalana contra Jaume I en 1259*, a *Miscelànea històrica catalana*, vol. II, Barcelona, Imprenta de la Casa Provincial de Caridad, pp. 361-374.
- Carreras Candi, Francesc (1912), *Rebelió de la noblesa catalana contra Jaume I en 1259 (Acabament)*, "Butlletí de la Reial Acadèmia de les Bones Lletres" 6/48, pp. 502-540.
- Catalunya romànica* (1984), Barcelona, Enciclopèdia catalana.
- Cingolani, Stefano M. (2006), *Historiografia, propaganda i comunicació al segle XIII: Bernat Desclot i les dues redaccions de la seva crònica*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

- Cingolani, Stefano M. (2011), *Diplomatari de Pere el Gran*, Barcelona, Fundació Noguera.
- Cingolani, Stefano M. (2016), *Joglars, ministrers i xantres a la Corona d'Aragó (segles XIII-XV). Observacions i perspectives de recerca a propòsit d'un diplomatari en curs*, a Alberni, Anna; Ventura, Simone (eds.), *Cobles e lays, danses e bon saber*, Roma, Viella, pp. 239-270.
- Cluzel, Irénée (1961), *Les troubadours catalans Guilhem Raimon de Gironella et Poncet*, a *Actes et mémoires du 11 Congrès international de Langue et Littérature du Midi de la France*, Aix en Provence, Centre d'études provençales de la Faculté des Lettres, pp. 65-73.
- Coll i Alentorn, Miquel (1992), *Girona a les Quatre Grans Cròniques*, a *Obres completes de Miquel Coll i Alentorn. Història: I*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 156-167.
- Coromines, Joan (1985), *Cerverí de Girona. I. Narrativa*, Barcelona, Curial.
- Costa, M.^a Mercè (1959), *Comentario a siete lápidas del Museo Arqueológico Provincial*, "Revista de Girona" 7, pp. 83-86.
- Cura Curà, Giulio (2011), *Un fautore catalano del "trobar ric": Guilhem Raimon de Gironella*, "Il confronto letterario" 55, pp. 7-46.
- Flórez, Enrique (1832), *España Sagrada*, Madrid, Imp. de José del Collado.
- Gironella Granés, Josep M. (2010), *Els molins i les salines de Castelló d'Empúries al segle XIV*, Barcelona, Fundació Noguera.
- González Hurtebise, Eduardo (1913), *Jofre de Foxá (...1267-1295...)*, a *Congrés d'Història de la Corona d'Aragó dedicat al rey Jaume I y a la seva època*, vol. II, Barcelona, Altés, pp. 521-535.
- Grifoll, Isabel (2017), *Guillem de Berguedà: de la cançó satírica al sirventès*, a Carrera, Aitor; Grifoll, Isabel (eds.), *Occitània en Catalonha: de tempses novèls, de novèlas perspectives. Actes de l'XI^{en} Congrès de l'Associacion Internacionala d'Estudis Occitans*, Lleida, Generalitat de Catalunya - Diputació de Lleida, pp. 529-542.
- Guida, Saverio (1979), *Per il profilo biografico di Berenguer de Palazol*, "Medioevo romanzo" 6, pp. 22-36.
- Guida, Saverio (2014), *Il signore rossiglione Pons de Vernet fra trovatori e catari*, a Beltran, Vicenç; Martínez, Tomàs; Capdevila, Irene (eds.), *800 anys després de Muret: els trobadors i les relacions catalanooccitanes*, Barcelona, Universitat de Barcelona, pp. 149-170.
- Guida, Saverio; Larghi, Gerardo (2014), *Dizionario Biografico dei Trovatori*, Modena, Mucchi.
- Guilleré, Christian (1993-1994), *Girona al segle XIV*, Girona, Ajuntament de Girona - Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Guinot Rodríguez, Enric (2002), *Sobre prenomes i cognoms. L'antroponímia medieval, eina d'anàlisi històrica*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.

- Harvey, Ruth; Paterson, Linda (2010), *The Troubadour Tensos and Partimens: A Critical Edition*, Londres, Boydell & Brewer.
- Homs Brugarolas, Mercè; Cingolani, Stefano M. (2017), *Els orígens familiars dels Cartellà al llarg de deu generacions (s. X-XIV)*, “Butlletí de la Societat Catalana d’Estudis Històrics” 28, pp. 281-311.
- Huici Miranda, Ambrosio; Cabanes Pecourt, M.^a Desamparados (1976-2017), *Documentos de Jaime I de Aragón*, vols. I-VII, València, Anubar.
- Iglesia Ferreirós, Aquilino (1988), *Individuo y familia: una historia del derecho privado español*, a Artola Gallego, Miguel (dir.), *Enciclopedia de historia de España*, vol. I, Madrid, Alianza, pp. 433-536.
- Li Gotti, Ettore (1952), *Jofre de Foixà. Vers e Regles de trobar*, Modena, Mucchi.
- Llabrés, Gabriel (1907), *Estudi històric y literari escrit per en Gabriel Llabrés sobre ’l Cançoner dels comtes d’Urgell*, Barcelona, Societat catalana de bibliòfils.
- Madurell Marimon, Josep M. (1968-1969), *La lezda de Gerona (contribució a su estudio)*, “Annals de l’Institut d’Estudis Gironins” 19, pp. 65-106.
- Mallorquí, Elvis (1999), *La vila de Monells, del segle IX al XII*, “Estudis del Baix Empordà” 18, pp. 35-54.
- Mallorquí, Elvis (2013), *Col·lecció diplomàtica de Sant Pere de Galligants (911-1300)*, Barcelona, Fundació Noguera.
- Mallorquí, Elvis (2015), *Col·lecció diplomàtica dels Cartellà, cavallers de Maçanet de la Selva (1106-1301)*, Barcelona, Fundació Noguera.
- Marquès, Josep M. (1993), *Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona (s. IX-XIV)*, Barcelona, Fundació Noguera.
- Marquès, Josep M. (1995), *Esriptures de Santa Maria de Vilabertran (968-1300)*, Figueres, Institut d’Estudis Empordanesos.
- Marquès, Josep M. (1997), *Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona (924-1300)*, Barcelona, Fundació Noguera.
- Marquès, Josep M., *Cartoral de Rúbriques Vermelles de Pere de Rocabertí, bisbe de Girona (1318-1324)*, ed. de Jaume de Puig i Oliver i Albert Serrat i Torrent, Barcelona, Fundació Noguera, 2009.
- Martínez Giralt, Alejandro (2014), *Marquesa, una Cabrera al comtat d’Empúries*, “Mot so razo” 13, pp. 35-46.
- Martínez Giralt, Alejandro (2019), *Els vescomtes de Cabrera a la Baixa Edat Mitjana. Identitat familiar, dinàmica patrimonial i projecció socio-política*, Madrid, CSIC.
- Massó i Torrents, Jaume (1932), *Repertori de l’antiga literatura catalana. Vol. I. La poesia*, Barcelona, Alpha.
- Miret i Sans, Joaquim (1915), *Escolars catalans al Estudi de Bolonia en la XIII centúria*, a “Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona” 59, pp. 137-155.

- Miret i Sans, Joaquim (2004), *Itinerari de Jaume I el Conqueridor*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- Montsalvatje Fossas, Francisco (1919), *Los castillos del condado de Besalú*, Olot, R. Bonet.
- Negre Pastell, Pelai (1949), *La villa de Torroella de Montgrí y sus primitivos señores*, "Annals de l'Institut d'Estudis Gironins" 4, pp. 78-128.
- Noy, Francisco (1975-1976), *Estudio histórico sobre el trovador Berenguer de Palou*, "Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona" 36, pp. 15-104.
- Orti, Pere (2015), *Els remences i l'exercici de la jurisdicció als segles XIV i XV: una lluita pel poder polític*, a Lluch Bramon, Rosa; Orti Gost, Pere; Panero, Francesco; To Figueras, Lluís (eds.), *Migraciones interne e forme di dipendenza libera e servile nelle champagne bassomedievali dall'Italia nord-occidentale alla Catalogna*, Cherasco, CISIM - Università di Torino, pp. 125-153.
- Puig, Jaume de; Marquès, Josep M. (2007), *Lletres del bisbe de Girona, segle XIV*, vol. I, Girona, Ajuntament de Girona - Institut d'Estudis Catalans.
- Puig i Cadafalch, Josep (1915), *Missió per estudiar els banys dits aràbics i el monestir de Sant Daniel, a Girona*, "Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans" 2, pp. 866-870.
- Pujol, Miquel (2001), *Poesia occitanocatalana de Castelló d'Empúries*, Figueres, Institut d'Estudis Empordanesos.
- Radaelli, Anna (2007), *La dansa en llengua d'oc: un gènere d'èxit entre Occitània i Catalunya*, "Mot so raso" 6, pp. 49-60.
- Redondo, Esther (2011), *Mapes de l'itinerari de Jaume I (1208-1276) durant tota la seva vida*, a Ferrer Mallol, M.^a Teresa (ed.), *Jaume I. Comemoració del VIII Centenari del naixement de Jaume I*, vol. II, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, pp. 857-875.
- Riera Sans, Jaume (2014), *Santa Bàrbara de Pruneres i la seva col·lecció d'almoines*, "Annals de l'Institut d'Estudis Gironins" 55, pp. 103-158.
- Riquer, Martí de (1947), *Obras completas del trovador Cerverí de Girona*, Barcelona, Instituto Español de Estudios Mediterráneos.
- Riquer, Martí de (1951), *Un trovador valenciano: Pedro el Grande de Aragón*, "Revista Valenciana de Filología" 23, pp. 273-311.
- Riquer, Martí de (1972), *El trovador Huguet de Mataplana a Studia Hispanica in honorem R. Lapesa*, vol. I, Madrid, Gredos, pp. 455-494.
- Riquer, Martí de (1984), *Història de la literatura catalana. Part antiga*, Barcelona, Ariel.
- Riquer, Martí de (1991), *Els Verses proverbials de Cerverí de Girona*, "Revista de Catalunya" 54, pp. 115-133.

- Rodrigo Lizondo, Mateu (ed.) (2013), *Col·lecció documental de la Cancelleria de la Corona d'Aragó. Textos en llengua catalana (1291-1420)*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- Rodríguez Bernal, Francesc (2009), *Els vescomtes de Cardona al segle XII: una història a través dels seus testaments*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida.
- Rodríguez Bernal, Francesc (2016), *Col·lecció diplomàtica de l'Archivo Ducal de Cardona (965-1230)*, Barcelona, Fundació Noguera.
- Serra Vilaró, Joan (1962-1966), *Història de Cardona*, Tarragona, Sugrañes.
- Sobrequés i Vidal, Santiago (2011), *Els Barons de Catalunya*, Barcelona, Editorial Base.
- Soler, Joan (2008), *La formació de la Pobla de Santa Pau a redós del castell dels barons (1248-1331)*, Barcelona, Fundació Noguera.
- Soldevila, Ferran (2008), *Les quatre grans cròniques. Vol. II. Crònica de Bernat Desclot*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- Soldevila, Ferran (1995), *Pere el Gran*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- Soldevila, Xavier (2003), *Una vila empordanesa a l'edat mitjana. Torroella de Montgrí, segles XII-XIV*, "Quaderns de la Selva" 15, pp. 89-103.
- Soldevila, Xavier (2005), *El Montgrí i les Illes Medes a l'edat mitjana*, "Papers del Montgrí" 26, pp. 47-96.
- Sureda Jubany, Marc (2010), *La memòria escrita d'un clergue il·lustre. Documents de Guillem de Montgrí*, a Vila, Pep; Figueras, Narcís (eds.), *Miscel·lània Josep M. Marquès*, Barcelona, PAM, pp. 197-211.
- Talfani, Camilla (2023), *Cerverí de Girona*, Per ço con hom carnal no pot sens mort passar, BEDT 434a,V (en preparació).
- To Figueras, Lluís (1995), *Antroponimia de los condados catalanes (Barcelona, Girona y Osona, siglos X-XIII)*, a Marínez Sopena, Pascual (coord.), *Antroponimia y sociedad: sistemas de identificación hispanocristianos en los siglos IX a XIII*, Valladolid, Universidad de Santiago de Compostela - Universidad de Valladolid, pp. 371-394.
- To Figueras, Lluís (2011), *La Girona carolíngia i feudal (segles VIII-XI)*, a Torres Sans, Xavier (ed.), *El govern de la ciutat (I): de la Gerunda romana (segle I a. C.) a la Girona borbònica (segle XVIII)*, Girona, Ajuntament de Girona, pp. 89-113.
- To Figueras, Lluís (2013), *Pillage seigneurial et plaintes paysannes en Catalogne (XII^e-XIV^e siècles)*, a Feller, Laurent; Rodríguez, Ana (dirs.), *Objets sous contrainte. Circulation des objets et valeur des choses au Moyen Âge*, París, Publications de la Sorbonne, pp. 283-305.
- Tréton, Rodrigue (2013), *Liber Feudorum A. Les investigacions sobre els feus dels reis Jaume I i Jaume II de Mallorca. 1263-1294*, vol. I, Barcelona, Fundació Noguera.

- Trob-Eu: Troubadours and European Identity* [en línia], <http://www.troub-eu.net/> [consulta: 30/05/2022].
- Vallet, Edoardo (2003), *Il senhal nella lirica trobadorica (con alcune note su Bel/Bon Esper in Gaucelm Faidit) (prima parte)*, “Rivista di Studi Testuali” 5, pp. 111-167.
- Vallet, Edoardo (2010), *A Narbona: studio sulle tornadas trobadoriche*, Alessandria, Edizioni dell’Orso.
- Vera, Ivan (2020), *El casal d’Urgell a la lírica trobadoresca i les cròniques catalanes medievals: segles XII-XIII*, Girona, Universitat de Girona (treball final de grau).
- Verdés Pijuan, Pere (2004), *Per ço que la vila no vage a perdicció. La gestió del deute públic en un municipi català (Cervera, 1387-1516)*, Barcelona, CSIC.
- Vidal de Besalú, Ramon, *Obra completa*, ed. de Anton M. Espadaler, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2018.
- Villanueva, Jaime (1850), *Viaje literario a las Iglesias de España*, vol. XIV, Madrid, RAH.
- Viñolas, Mariona (2017), *Els trobadors de Pere el Gran*, a Carrera, Aitor; Grifoll, Isabel (eds.), *Occitània en Catalonha: de tempses novèls, de novèlas perspectives. Actes de l’XI^{en} Congrès de l’Associacion Internacionala d’Estudis Occitans*, Lleida, Generalitat de Catalunya - Diputació de Lleida, pp. 661-675.
- Vinyoles Vidal, Teresa M. (2013), *La vida quotidiana i l’espai domèstic al segle XIII*, a Ferrer Mallol, M.^a Teresa (coord.), *Jaume I: commemoració del VIII centenari del naixement de Jaume I*, vol. II, Barcelona, Institut d’Estudis Catalans, pp. 133-169.

Fecha de recepción del artículo: mayo 2022

Fecha de aceptación y versión final: febrero 2023